

SAFAHAT'TAN SEÇMELER:

II. ABDÜLHAMİT-İSTİBDAT

Selections From Safahat: II. Abdulhamit-Tyranny

Zülfî GÜLER¹

¹ Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi, gulerzufi23@gmail.com, orcid.org/0009-0003-3179-2338.

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 14.08.2023
Kabul/Accepted: 20.10.2023

DOI:10.20322/littera.1342769

Anahtar Kelimeler

Abdülhamit, Mehmet Akif, istibdat, zalim, zulüm.

ÖZ

II. Abdülhamit 31 Ağustos 1876'da tahta çıktı. 27 Nisan 1909'da, tahttan indirildi. 32 yıl 8 ay ülkeyi yönetti. Bu saltanatın baştan 1,5 yıl, sondan 7 ay meşrutiyet süreleri çıkarılınca, II. Abdülhamit yönetiminin, bu tarihler arasında kalan, 30 yıl 6 aylık kısmına İstibdat Dönemi adı verilmiştir. Bu dönemde, tamamen saraya bağlı, çok sıkı bir baskı yönetimi vardır. Bu yönetimi eleştirmek, özgürlük ve meşrutiyet konularında konuşmak ve yazmak suç sayılmıştır. Bu yüzden gazeteler kapatılmış, yazarları sürgüne gönderilmiş ya da hapsedilmiştir. Toplantı yasağı konulmuş, iki kişiden fazla insanın bir araya gelmesi suç sayılmıştır. Bu suçları işleyenleri tespit etmek ve suçluları yakalamak için hafiye teşkilatı kurulmuştur.

İstibdat dönemini yaşamış olan birçok şair ve yazar, başta padişahı ve yöneticilerini hicveden manzumeler ve yazılar yazmışlardır. Bu şairlerden biri de Mehmet Akif Ersoy'dur. Bu hicivler doğrudan kişiye yönelik olduğu gibi, zimnen kişileri kastedecek biçimde, kavram olarak zalim ve zulüm söylenerek de yapılmıştır. Ancak bu yergilerin çoğu istibdat dönemi içinde yayınlanamamıştır. Bazıları gizli olarak elden ele dolaştırılmıştır. Safahat ikinci meşrutiyetin ilanından sonra basılabilmektedir.

Mehmet Akif İslam'ı iyi bilen, İslam ahlakını öğütleyen ahlakçı bir şairdir. Kur'an-ı Kerim'de zulmün büyük günah sayıldığını bilir, zulmü ve zalimi yerer. Safahat'ın bütün bölümlerinde II. Abdülhamit'e, devrin yönetim biçimine ve yöneticilerine birçok hiciv söylemiş, zulmü ve zalimi yererek özgürlüğü övmüştür.

Bu yazının konusu olan, tarihe mal olmuş iki büyük şahsiyet, Sultan Abdülhamit ve Mehmet Akif Ersoy: İkisinin de hem hayatlarında hem vefatlarından sonra, sevenleri sevmeyenleri, övenleri yerenleri olmuştur. Bu yazının amacı kimseyi övmek ya da yermek değildir; Mehmet Akif'in istibdat yönetimi ve yöneticileri, özellikle Abdülhamit hakkında söylediklerini ortaya koymak ve açıklamaktır.

ABSTRACT

Abdulhamid ascended the throne on 31 August 1876. He was deposed on April 27, 1909. He ruled the country for 32 years and 8 months. When the constitutional period of 1.5 years from the beginning and 7 months from the end of this sultanate is subtracted, II. The period of 30 years and 6 months of Abdulhamid's administration between these dates was called the Period of Domination. During this period, there was a very strict oppression management completely dependent on the palace. It has been deemed a crime. A detective agency was established to identify those who committed these crimes and to catch the criminals.

Many poets and writers who lived through the dictatorship period wrote poems and articles that satirized the sultan and his rulers. One of these poets is Mehmet Akif Ersoy. While these satires were directed towards the person, they were also made implicitly by saying cruelty and cruelty as a concept. However, most of these satires could not be published during the period of tyranny. Some of them were circulated secretly. Sa could be published after the proclamation of the second constitutional monarchy.

Mehmet Akif is a moralist poet who knows Islam well and advises Islamic morality. He knows that oppression is considered a major sin in the Qur'an, and condemns oppression and

Keywords

Abdülhamit, Mehmet Akif, tyranny, cruel, cruelty.

cruelty. In all parts of Safahat, II. He made many satires on Abdülhamit, the government and the rulers of the period, and praised freedom by criticizing oppression and cruelty. The subject of this article, two great historical figures, Sultan Abdulhamit and Mehmet Akif Ersoy: Both in their lives and after their death, there were those who loved and disliked, praised and criticized. The purpose of this article is not to praise or criticize anyone; The aim is to reveal and explain what Mehmet Akif said about the tyranny and its rulers, especially Abdulhamid.

Atıf/Citation: Güler, Z. (2023), "Safahat'tan Seçmeler: II. Abdülhamit-İstibdat", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 9/4, 687-719.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Zülfi GÜLER, gulerzafi23@gmail.com

GİRİŞ

II. Abdülhamit padişah olduğu zaman, imparatorluk mali, idari, sosyal ve siyasi bakımdan büyük bir buhran içinde idi. Bir taraftan Bosna-Hersek ve Bulgaristan'da çıkan isyanlar, bir taraftan bunları "himaye etmek" (!) için Karadağ ve Sırbistan'ın harp hazırlıkları, diğer taraftan da büyük devletlerin bu işleri sulh yolu ile halletmek için müdahaleleri ve İstanbul konferansı, iç siyaset bakımından da anayasanın hazırlanıp ilan edilmesi gibi meseleler ciddi kolayca halledilemeyecek meselelerdi (Ünal,1974:326).

Özellikle 1875 yılından itibaren kriz en yüksek aşamasına varmış ve tam bir kaos ortamına girilmiştir. Devlet hazinesi, Kırım Harbi'nden beri alınan borçların faizleri ödenemeyecek duruma geldiği için iflas etmiş; elden gitmesin diye, büyük yatırımlar yapılan Balkan vilayetlerinde peşi sıra, büyük isyanlar çıkmış; Avrupa'nın büyük devletleriyle diplomatik alanda bir mücadeleye girilmiş; bütün iç ve dış sorunlara çözüm olarak, meşruti rejim kurmak amacıyla bir saray darbesi gerçekleştirilmiş; takip eden üç ay içinde üç sultan değişmiş; son olarak, Rusya'yla girilen savaştan büyük bir hezimetle çıkmıştır. 1878 başında biten savaş sonrası imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları ile birlikte, Osmanlı Devleti büyük toprak ve nüfus kaybına uğramıştır. II. Abdülhamit bu zaman ve zeminde, 31 Ağustos 1876'da tahta geçmiştir (Çetinsaya, 2016:357).

II. Abdülhamit'in yönetim biçimi hakkında söylenenler:

"Küçük yaşından beri müptela olduğu vehimliliğin tesiri ile saltanatı ve hayatını hep tehlikede görmüş, jurnalcilerin ardı kesilmeyen fitne ihbarları da vehmini bir kat daha arttırmış, mevkiini korumak için akla gelen gelmeyen her türlü tedbiri almış, her tazyiki yapmıştır" (Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi'den naklen, Ürkmez 2006:60).

Uzun zaman mabeyn başkâtipliği yapmış olan Tahsin Paşa, hatıratının bir yerinde diyor ki, "Abdülhamit zaten vehimli bir adamdı. Başkâtip ise ondan daha vehhamdı. Eğer Abdülhamit padişah olduğu zaman Sait Paşa'nın yerini daha makul bir adam işgal etse idi Padişah hiç de vehimli olmaz, vaziyet başka türlü olurdu. Yeni padişah olan birini etrafındakiler çok defa diledikleri yola götürebiliyorlar. Abdülhamit, ilk gününde Sait Paşa'nın müvesvis fikirleri, vehimli tabiatı ile karşılaşmıştı. Sait Paşa'nın vehmi, Padişah'ın vehmi birleşince vehim hastalığı arttı. Böyle bir adamı sırf kendisine sadık bulduğu için başkâtipliğe tayin etmiştir. Cülusundan üç gün

sonra da Rumeli'de muharebe hazırlığı yapan başkumandan Abdülkerim Nadir Paşa'yı azil ve taraftarı Redif Paşa'yı tayin etmiştir" (Ünal 1974: 333). Bu Sait Paşa, İstibdat dönemi süresince dokuz defa sadrazamlığa atanmıştır.

Bu çalkantılı dönemde "başvekillik" ve "sadrizam"lıktaki sık değişim ve istikrarsızlık çok çarpıcıdır. 1871'den Ahmed Vefik Paşa'nın 1882'deki azline kadar geçen yaklaşık 10 yılda 23 sadrazam/başvekil görülmektedir. 1876-1878 dönemine yoğunlaştığımızda ise, ateşkes ile barış antlaşması arasındaki dönemde yaşanan hareketlilik dikkat çekicidir: Aralık 1876-Haziran 1878 arasında on yedi ayda yedi sadrazam değişmiştir (Çetinsaya 2016: 357-360).

Sultan, Bâbiâlî (hükümet ve bürokrasi) üzerinde mutlak bir kontrol kurmuştur. Tanzimat padişahları gibi hükümet işlerini sadrazam ve nazırlara bırakmamıştır. Başka bir deyişle, sadece saltanat sürmekle yetinmemiş, kelimenin tam anlamıyla yönetmiştir. Dönemindeki bütün politikaları fikir aşamasından uygulama aşamasına kadar en ince ayrıntısıyla bizzat kendisi belirlemiş ve kontrol etmiştir. Mutlak söz sahibi olduğu iç ve dış politika haricinde, askerî ve sivil bütün kurumlar, makamlar ve terfiler de zaman içinde doğrudan Yıldız'ın kontrolüne geçmiştir. Zaman içinde Yıldız'ın bütün kurumlarla doğrudan yazışma tekeline de ele geçirmesi, Bâbiâlî'yi tamamen devreden çıkartmıştır. İbnülemin'in tabiriyle, bu süreçte sadrazamlar, "Bâbiâlîde bostan korkuluğu hükmünde idiler".

Taşradaki yöneticilerle doğrudan yazışmalar yapıp taşraya yapılan atamalara bizzat müdahale etmiştir. Bunu tamamlayıcı ve belki de paradoksal bir öge olarak, taşradaki söz sahibi eşrafla yakın ilişkiler geliştirip çoğu zaman devletin memurları karşısında eşrafın yanında yer almıştır (Çetinsaya 2016:357-378). Eşraf, "şerefli; halkın içinde her hangi bir nedenle şeref ve itibar kazanmış kimseler; yani zenginler, ağalar, aşiret reisleri ve bilhassa şeyhler"i ifade etmektedir. II. Abdülhamit, bunları kendine bağlayarak halkın Halife'ye yani kendisine saygısını ve itaatini sağlamayı düşünmüştür. Ama onun bu tutumu eşrafın halka zulmünü doğurmuştur.

Dönemin tanıklıklarında, padişahın iktidarı tamamen Yıldız'a taşıdığı ve Bâbiâlî'yi devre dışı bıraktığı vurgulanmaktadır. Örneğin İbnülemin'e göre, Said Paşa "altıncı sadaretinde" Sultan'la hiçbir şekilde uzlaşamayacaktır. Bu dönemde jurnalcılık de had safhalara ulaşacaktır. Yabancı diplomatların ve bazı yerli tanıkların intibası ise, 1900/1901'den itibaren Sultanın tamamen (Tahsin Paşa ve Arap İzzet Paşa gibilerin başında olduğu) "saray takımı"nın kontrolüne girdiği yönündedir. Sarayın Sultan'a egemen olduğu varsayılan bu dönem aynı zamanda "saray takımı" içindeki (Tahsin ve Arap İzzet Paşaların başını çektiği) farklı fraksiyonların iktidar mücadelesine tanık olacaktır (Çetinsaya 2016:393).

II. Abdülhamit, sadece Bâbiâlî'yi (hükümeti) değil, Bâb-ı Fetvâyı (Şeyhülislamı) da devre dışı bırakmış; bazı tarikat şeyhlerini yanına almış, işleri onlarla idare etmiştir. Bu tarikat şeyhleri aşağıda yer almaktadır:

Şeyh Ebü'l-Hüdâ es-Sayyâdî: II. Abdülhamit tarafından kendisine Rumeli Kazaskerliği payesi verilmiştir. Ayrıca verilen birçok nişan ve madalyaları da bulunmaktadır (Uffin, 2019: 280) Bu şeyhin ve müritlerinin Sultan katında yüksek bir konumu vardı. Ailesinin, müritlerinin ve zaviyelerinin mali işlerle ilgili istekleri ve ödenekleri

karşlanmıştır, II. Abdülhamit emirler çıkararak es-Sayyâdî'ye ve müritlerine çeşitli lütuflar ve imtiyazlar vermiştir. Ancak müritleri, onun Sultan katındaki konumunu istismar ederek bazı arazileri kanuni sahiplerinin ellerinden hukuksuz yollarla almışlardır (Uffin, 2019:283-284).

Şeyh Mahmûd Ebü's-Şâmât: II. Abdülhamit'in yakınında bulunup başkent içerisinde ve dışında Sultan'ın güvendiği, görüşünü aldığı şeyhlerden birisidir. II. Abdülhamit Ebü's-Şâmât'tan tarikat alarak, tahttan indirildiği 1909 yılına kadar, dualarda ve zikirde ona uymuştur,

Şeyh Zâfir et-Tarâbulusî: II. Abdülhamit tahta çıktıktan sonra, o dönemde Mekke alimlerinden olan bu şeyhi yanına davet etmiş; Onun için Yıldız Sarayı yakınlarında bir zaviye yaptırmıştır.

II. Abdülhamit, bu kişiler kanalıyla Müslüman cemaat içindeki birlik ve beraberliği takviye etmeyi amaçlamış, bu vesileyle de saltanatı ayakta tutmaya gayret etmiştir. İzlenen bu siyaset, devlet açısından bazı olumlu sonuçlar vermiş ve halkın sultan ve hükümete yönelik tepkiselliği bu sufi gruplar kanalıyla büyük ölçüde teskin edilmiştir.

Sultan II. Abdülhamit tahta olduğu müddetçe tarikat grupları ile ilişkiler kurmaya ve geliştirmeye çalışmış, onları maddi-manevi desteklemiştir. Onlardan bir kısmı Sultan'ın yakınında ayrıcalıklı bir konum elde etmiş, saltanatı süresince büyük nüfuz sahibi olmuşlardır (Uffin, 2019:300).

Akif'in söyledikleri

Tevhid Yahud Feryad

Bu manzume dört bölüm olarak yazılmıştır. Bu metin manzumenin üçüncü bölümüdür. İkinci bölümü *Safahattan Seçmeler: Kader–Tevekkül* (Güler 2020) isimli yazıda yer almaktadır. Diğer bölümleri konularına göre başka yazılarda yer alacaktır.

Bir sahne demek âleme pek doğrudur elbet;	Sendense eğer çektiğimiz bunca devâhî,
Ancak görülen vak'aların hepsi hakikat.	Kimden kime feryâd edelim söyle ilâhî?
Hem öyle vekâyi' ki temâşâsı hazîndir,	Lâ-yüs'el'e binlerce suâl olsa da kurbân,
Âheng-i tarab-sâzı bütün âh ü enîndir!	İnsan bu muammâlara dehşetle nigezbân.
Zîrâ ederek bunca sefâlet-zede feryâd;	
Vâveyl sadâsıyla dolar sîne-i eb'âd.	Bir şahsa esîr olmayı bir koskoca millet,
Yâ Rab, bu yüreklerdeki ses dinmeyecek mi?	Mekrinle mi yâ Rab sanıyor kendine devlet?
Senden daha bir emr-i sükûn inmeyecek mi?	Dünyâyı yakıp yıkmaya bir seyf-i teaddî,
Her ân ediyorsun bizi makhûr-i celâlin,	Emrinle mi yâ Rab, ediyor böyle tesaddî?
Kurbân olayım nerde senin, nerde cemâlin?	Zâlimlere kahrın o kadar verdi ki meydân:

"Yok Âdil-i mutlak" diyecek ye's ile vicdân!
 Me'vâ arıyor âileler lâne perîşân!
 Mazlûm şikâyetle, nedâmette sitemkâr;
 Yerden çıkıyor göklere bin âh-ı şerer-bâr,
 Hûnâbe-i maktûle garîk olmada hunhâr!
 Gökler ediyor sâde çıkan nâleyi tekrâr!
 Bîmârı, felâketliyi, üryânı, sefli,
 Bir yanda yanar lânesi bin hâne-harâbın,
 Meflûcu, amel-mandeyi, miskîni, zelîli,
 Bir yanda söner lem'ası milyonla şebâbın.
 Gaddârı, cefâ-dîdeyi, mahkûmu, esîri,
 Kalmış eli böğründe felâket-zede mâder;
 Heyhât, şu pâyânsız olan cemm-i gaffri
 Evlâdını gömmüş kara topraklara, inler!
 Teşhîr ile şöhret kazanan sahne-i dünyâ
 Ağlar beriden bir sürü avâre-i tâli'
 Gelmez mi îlâhî sana bir kanlı temâşâ?
 Nan-pâre için eyleyerek ırzını zâyî';
 (Tevhid Yahud Feryad s. 54-55)
 Bükmüş oradan boynunu binlerce yetîmân,

(Bu evrene bir sahne demek, elbette pek yakışır; ancak görülen olayların hepsi gerçek. Hem öyle gerçek olaylar ki seyri çok acıklıdır; neşe vermesi gereken ahengi hep sızlanma, inlemedir. Çünkü bu kadar sefaletle düşmüş insanlar feryat edince, eyvah sesleri bütün fezayı kaplar. Ya Rab, bu yüreklerdeki inilti dinmeyecek mi? Senden artık bir rahat-huzur emri inmeyecek mi? Her an bizi celâlinle kahrediyorsun. Kurban olayım nerde senin cemalin? Çektiğimiz bunca musibetler, felaketler, sendense eğer; Tanrım kimden kime feryat edelim. Yaptığından sorumlu tutulamayan sana, binlerce soru sorsa da insan, sana malum olan sırları, neyi ne için yaptığını anlayamayacak, sadece korkuyla seyredecek.

Ya Rab, koskoca bir milletin bir kişiye esir olmasını senin kurguladığını, senin ona bir bağış, ona bir devlet olarak verdiğini mi sanıyor, bu yöneticiler? Ya Rab, Bir zulüm kılıcının dünyayı yakıp yıkması senin emrinle mi oluyor? Senin kahredici gücün zalimlere hiç yönelmedi; zulüm etmeleri için onlara o kadar çok yer ve zaman verdin ki, insan vicdanı keder ile ümitsizliğe ve îlahî adaletten şüpheye düşecek, "Yok Âdil-i mutlak" diyecek duruma geldi.

Yerden göklere binlerce ateşli, yakıcı ah çıkıyor ama gökler halkın bu acılı inlemelerini yankıyla geri gönderiyor. Bir yanda binlerce evi yıkılmış kişinin yuvası yanar; bir yanda milyonlarca gencin ışığı söner. Felakete uğramış, evladını kara toprağa gömmüş bir anne, eli böğründe kalmış, çaresiz inler. Beriden, bir parça ekmek için ırzını kaybetmiş bir sürü talihsiz ağlar. Ötede, boynunu bükmüş binlerce yetim; yuva, yer, yurt arayan aileler. Mazlum şikâyetçi ama sitem ettiği için pişman; zalim öldürdüklerinin kanında boğulmakta. Hastası, felakete uğramış, çiplağı, yoksulu, felçlisi, sakatı, zavallısı, alçağı, zalimi, mazlumu, tutsağı, ne kadar yazık; şu sonsuz, sonu bilinmeyen kalabalığı gösterme, sergileme ile meşhur olan dünya sahnesi, Tanrım, sana bir kanlı temaşa gelmez mi?)

Mehmet Akif, "bir şahsa esîr olmayı" sözüyle II. Abdülhamit'i kastetmektedir; onun devrinde yaşanan zulümler yüzünden Allah'a isyan etmiştir. Zalimlere niçin bu kadar fırsat veriyorsun. Zulüm altında inleyen insanlar "Yok Âdil-i mutlak" diyecek duruma geldiler, diyerek Allah'a serzenişte bulunmuştur. Âdil-i mutlak Tanrı'dır. Akif'in bu serzeniş, zulüm karşısında ne kadar öfkelenişini ve vicdan azabı çektiğini gösterir.

İstibdat (s. 108-113)

Kardeşim Midhat Cemal'e

Bu manzume II. Meşrutiyet ilanından sonra yazılmıştır.

Yıkıldın, gittin ammâ ey mülevves devr-i istibdâd, Otuz milyon ahâlî üç şakînin böyle mahkûmu
Bıraktın milletin kalbinde çıkmaz bir mülevves yâd! Olup çeksin hükûmet nâmına bir bâr-ı meş'ûmu!
Diyor ecdâdımız makberlerinden: "Ey sefil ahfâd, Utanmaz mıydınız, bir saysalar zâlîmle mazlûmu?
Niçin binlerce mâsûm öldürürken her gelen cellâd, Siz, ey insanlık isti'dâdının dünyâda mahrûmu,
Hurûş etmezdi, mezbûhâne olsun, kimseden Semâlardan da yüksek tuttunuz bir zill-i
feryâd? mevhûmu!"

(Ey murdar istibdat devri, yıkıldın gittin ama milletin kalbinde hiç silinmeyecek bir kirli hatıra bıraktın. Ecdadımız kabirlerinden şöyle sesleniyor: "ey alçak evlatlar, her cellat binlerce günahsız katlederken, hiç kimseden niçin, son bir çırpınıyla da olsa, bir çığlık yükselmedi. Hükümet adında bir uğursuz baskının altında, otuz milyon halk, üç haydudun böyle tutsağı olsun! Zalimle mazlumu bir saymaktan utanmıyor musunuz? Ey insanlık anlayışından, yeteneğinden yoksun olanlar! Asılsız bir gölgeyi göklerden de yüksek tuttunuz.)

Akif'in asılsız gölge dediği padişaktır. Padişah, zıllullah (Allah'ın gölgesi) addedildiği için böyle ifade edilmiştir.

O birkaç hayme halkından cihangîrâne bir devlet

Çıkarmış, bir zaman dünyâyı lertzân eylemiş millet;

Zaman gelsin de görsün böyle dünyâlar kadar zillet,

Otuz üç yıl devâm etsin, başından gitmesin nekbet...

Bu bir ibrettir ammâ olmayaydık böyle biz ibret!

(O birkaç çadır halkından dünyaya hakim bir devlet çıkarmış ve dünyayı titretmiş olan bir millet, gün gelsin de böyle dünyalar kadar alçaklıklar görsün ve bu felaket otuz üç yıl sürsün, başından gitmesin... bu bir ibrettir ama keşke biz böyle ibretlik bir duruma düşmeseydik.)

Bu kötü durumlara tekrar düşmemek için ibret almak gerektiğine dikkat çekmektedir, Akif.

İbret, "kötü, yanlış davranışlardan sakınmayı sağlayan olgu ve bu gibi olgulardan, olaylardan alınması gereken ders" demektir. İbretlik ise "acayip, çirkin, kötü" anlamındadır. Akif, "Bu bir ibrettir ama keşke biz böyle ibretlik bir duruma düşmeseydik." diyerek otuz üç yıl süren istibdat devrinin çok kötü bir zaman dilimi olduğunu belirtmiştir.

Semâ-peymâ iken râyâtımız tuttun zelîl ettin

Bütün ümmîd-i istikbâli artık müstahîl ettin;

Mefâhir bekleyen âbâdan evlâdı hacîl ettin;

Rezîl olduk... Sen ey kâbûs-i hûnî, sen rezîl ettin!

Ne âlî kavm idik; hayfa ki sen geldin sefil ettin;

(*Bayrağımız göklerde dalgalanırken tuttun aşağıya düşürdün; övünçler bekleyen, sağlam çocukları, nesli utandırdın. Ne yüce bir millet idik, yazık ki sen geldin aşağılattın; bütün gelecek ümitlerini boşa çıkardın. Rezil olduk... ey kanlı kâbus sen rezil ettin.*)

Bu metinlerde Akif, Padişah'ı "zıll-ı mevhum, kanlı kâbus, mel'un" sıfatlarıyla anmaktadır.

Hamiyyet gamz eden bir pâk alın her kimde gördünse,

"Bu bir cânî!" dedin sürdün, ya mahkûm eyledin hapse.

Müvekkel eyleyip casûsu her vicdâna, her hisse,

Düşürdün milletin en kahraman evlâdını ye'se...

Ne mel'ünsün ki rahmetler okuttun rûh-i İblîse!

(*Mertlik, yiğitlik belirtisi gösteren herkesi, bu canidir diyerek ya sürdün ya hapsettin. Her vicdanlı, her duygulu kişinin peşine bir ajan taktın; milletin en kahraman çocuklarını üzüntüye, sıkıntıya düşürdün. Ne kadar lanetlenmiş bir kişinin ki, şeytanın ruhuna rahmetler okuttun.*)

Akif, halk arasında sevilen, başarılı bürokrat, politikacı, şair, yazar ve kahraman paşalardan II. Abdülhamit'in korktuğu, kuşkulandığı için onları bir vesileyle hapsettiğini ya da sürgüne gönderdiğini söylemektedir. Nitekim Mithat Paşa, sadrazamlığının kırk dokuzuncu günü (19 Aralık 1876—5 Şubat 1877) azledilerek yurt dışına sürgün edilmiş; daha sonra hakkında padişahlığı kaldırıp cumhuriyet kuracağı yahut kendi hükümdarlığını ilan edeceği şeklinde jurnaller ile Sultan Abdülaziz'in hallinden sorumlu tutularak kurulan özel mahkemede yargılanmış; ölüme mahkum edilmiş, Padişah cezasını ömür boyu hapse çevirmiş ve Taif'e sürülmüş, orada öldürülmüştür. Pilevne kahramanı Osman Paşa aktif görevden uzaklaştırılmış, bir kâtiplikle, Yıldız'da göz hapsinde tutulmuştur. 93 Harbi'nde, Doğu Anadolu cephesinde yararlıklar gösteren Ahmet Muhtar Paşa da cezalandırılmıştır. Yazıları ve eserleriyle halkın sevgisini kazanan, *Vatan Yahut Silistre* piyesiyle, gençlerin gölünde taht kuran Namık Kemal sürgün edilmiştir. "*Hamiyyet gamz eden bir pâk alın her kimde gördünse, 'Bu bir cânî' dedin sürdün, ya mahkûm eyledin hapse.*" mısralarıyla Akif, herhalde bu olayları kastetmektedir.

Değil kabûsun artık devr-i devlet intibâhındır.

Gel ey nâzende hürriyyet ki canlar ferş-i râhındır.

Emindir mevkiin: En pâk vicdanlar penâhındır.

Serâpâ mülk-i Osmânî müeyyed taht-gâhındır.

Serîr- ârâ-yı ikbâl ol ki: Bir millet sipâhındır. (İstibdat s. 108-109)

(*Ey sevgili hürriyyet gel ki canlar senin yoluna döşenmiştir; kâbusun değil, artık senin uyanışının saadet devridir. Yerin güvenlidir; en temiz vicdanlar senin sığınağındır. Baştanbaşa bütün Osmanlı memleketi senin en sağlam başşehridir. Talih, saadet tahtının padişahı ol ki, bütün bir millet senin askerin, ordundur.*)

Burada Akif'in İstibdat devri için "kâbus", meşrutiyet için de "saadet devri" dediğini görülmektedir.

* * *

- Bir gün evvel-

İstibdat başlığı altındaki bu manzume iki bölümden oluşmaktadır. Bu ikinci bölümde şair, istibdat döneminde yaşanan zulümlerden tanık olduğu bir olayı anlatmıştır. Bu bölümün de kendi içinde bölümleri vardır. Akif, önce oturduğu mahalleden bahsetmektedir. Bu yer; şehir merkezine uzak, doğu tarafı kapalı, çukurda, güneşin geç doğup erken battığı, serin rüzgârların esmediği bir mahalledir. Bu yüzden dört mevsim yaşanmıyor ya kış ya yaz; sokaklar ya çukur ya çamur.

Ondan sonra sıcak bir gecede evde bunaldığını, hava almak için sokağa çıktığını anlatmaktadır: Sokağa bastonsuz çıkamıyor, çünkü her taraf çukur ve karanlık ama o gece tavansız evlere avize olan dolunay sokağı ve evleri aydınlatıyor. Açıkta pencereler; sağlı sollu her evden gelirdi türlü sedalar, acıklı, bazen şen. Bir evden güzel bir ud sesi, bir taraftan davudi bir şarkı; başka bir evde okunan *Kur'an-ı Kerim*. Bütün bu çekici, büyüleyici seslerin arasında, bir başka taraftan acı bir çığlık duyuluyor. Birdenbire bütün o güzel sesler susuyor; sazlar, şarkılar ve okunan İlahi kelam. Sadece o ince çığlık kalıyor. Herkes kaçışıyor, sokakta kimse kalmıyor. İşte konumuzla ilgili olayın anlatımı buradan başlamaktadır.

Niçin kaçıştı ahâlî, ne var ki yâ Rabbî? - Kadın, çekil döverim hâl! Sokulma, haydi defol!
Yavaş yavaş sokulur, anlarım neydi sebebi. - Herif bırak, diyorum... Durdu işte bak nefesi.
Ne manzaraydı, ilâhî o gördüğüm sahne! -Ne dırlanıp duruyor? Susturun canım şu pisi!
Beş on herif yapışıp bir fakîrin ellerine, Demez miyim size ben her zaman ki "dağdağasız
Sürüklüyor; öteden bir kadın diyor: Yapın." eşek gibi siz hiç lâf anlamaz mısınız?
-Bırakın! - Kadın, paşam, ne yaparsın?
Kocam ne yaptı? Nedir cürmü bî-günâh adamın? -Paşam mı? Nerde paşa?
Zavallının büyük evlâdı öldü askerde; Şu korkuluk gibi dimdik duran herif mi? Paşa!
İkinci oğlu da sürgün Yemen'de bir yerde. Tasavvur et: İki arşın kazık kadar bir boy!
Acıklı, göğsü sakat, koyverin, didiklemeyin; Getir de üstüne kalpaklı bir kemik kafa koy.
Günahtır etmeyin oğlum, ayıptır eylemeyin. Ocak süpürgesi şeklinde bir sakal yaparak
Efendi kim, o ne bilsin? Bilirse hem ne çıkar? "Senin bu işte yüzün, al!" deyip o yüzüze tak.
Kilercisiyle uzaktan biraz hısımlığı var. Ocak süpürgesi, lakin süpürmüyor, yıkıyor;
Geçende komşuyu görmüş, demiş selam söyle. Nedense bittiği yerden cenâzeler çıkıyor!
Demek alınmayacak Tanrı'nın selamı bile! Budak delikleri tarzında aç da çifte oyuk,
Köpek sürür gibi insan sürüklenir mi ayol? Büyükçe bakla kadar alınının az altına sok.

Bilir misin çalı altında gizli inler olur.
 Yılan sabah çıkar, akşam usulcacık sokulur;
 Bıyık o kırdı yetişmiş diken yemişli çalı;
 Ağz da in gibi asla görünmüyor, kapalı.
 Bu şekl-i mûhişi mümkünse bir düşün şöyle,
 Paşam dedikleri u'cûbe işte aynıyle!
 Belinde seyf-i "sadâkat", elinde bir kamçı,
 Ferik nişanları altında gördüğüm umacı,
 Ziyâ-yı bedr-i münîrin içinde, yâ Rabbi,
 Dururdu sîne-i îmâna girmiş, ukde gibi!
 Semâ, zemîn bütün envâr iken o pis gölge,
 Cebîn-i pâkine leylin ne pâyidâr leke!
 - Kuzum, nasıl paşasın, görmüyor musun? Kocamı
 Sürükleyip duruyorlar...
 - Defol kadın, adamı
 Vurunca öldürürüm ha! Benim şakam yoktur.
 - Çekil hanım, paşa laf dinlemez vurur mu, vurur.
 Bilir misin onu! Şevket-meâb Efendimiz'in
 Birinci bendesidir...
 -Hay yetişmesin pampin!
 -"Sürün!" demiş, ona Şevketlinin irâdesi var.
 -Sürüm sürüm sürünün tez zamanda alçaklar!
 Ya sen, zebâni kıyâfetli, gulyabâni paşa!
 İlâhi yumru başın bir geleydi sivri taşa
 Yılan bakışlı şebek, bir bakın şunun gözüne!
 Kazık boyundan utan... Tû! Herif, senin yüzüne!
 Sakın mahallede erkek bırakmayın, götürün.
 Sayıyla vermediler, öyle, posta posta sürün!

Bakın şu hayduda, durmuş yıkın diyor evimi!
 Torunlarım ya herif, aç kalıp dilensin mi?
 Mahallemizde de çıt yok ne oldu komşulara?
 Susup da kurtulacak sanki hepsi akli sıra.
 Ayol, yarın da sizin hânümânınız sönecek...
 Ne var sıçan gibi evlerde şimdiden sinecek?
 Yazık sizin gibi erkeklerin kıyâfetine...
 - Yetiştî yaygaran artık... Çekil kadın evine!
 Atın şu kaltağı gitsin, tıkn hemen içeri.
 - Paşam, bayıldı kadın.
 - Anlamam o hileleri.
 Demek ki bekleyelim gelsin âlemin keyfi...
 Saat üç oldu, geciktik, omuzlayın herifi.
 Refik-i ömrü giderken cenâze hâlinde,
 Serildi, kaldı kadın âşiyânı lâlinde,
 Benim de bitti nihâyet tahammülüm, tâbım;
 Boşandı seyl-i dümûum, boşandı a'sâbım.
 Utandım ağlayarak ağladım utanmayarak!
 Diyordu sanki o biçâre karşıdan:
 - Alçak
 Demin gerekti hamiyet! Hem ağlamak ne demek?
 Figân ederse kadın, susturur koşup erkek.
 Eve döndüm, bütün o fâcialar
 Geldi karşımda durdu subha kadar.
 Döndü didemde bin hayâl-i elîm!
 Öttü beynimde bin figân-ı yetîm.
 Ağlasın inlesin de bir mazlûm,
 Olayım seyre sâde ben mahkûm!

Yalnız ben miyim fakat cânî? Sus! O susmaz: Nidâ-yı tehdîdi,
Kim çıkıp "Yapmayın! " demişti, hani? Dinle bak nerden in'ikâs etti:
Sustu herkes duyunca feryâdı, Arnavutluk'ta gürleyen toplar
Kimsecikler yerinden oynamadı. Geliyor işte payitahta kadar.
Sesi hatta kısıldı Kur'ân'ın (İstibdat s. 109-113)
Sustu gûyâ sadâsı Mevlâ'nın!

Anlatılan olay, sürgün edilmek üzere bir kişinin gece yarısı evinden alınıp götürülmesidir. Yakalanan kişinin sürgün edilmeyi gerektirecek bir suçu yoktur. Zavallı, fakirdir; siyasi bir fikri ve titri de yoktur. Adamın suçu, saray mutfağında çalışan bir hısmına selam göndermesidir. Adamın oğullarından biri şehit olmuş, biri de Yemen'de sürgündedir. Yaşlı ve hasta olan bu adam ile eşi, şehit ve sürgünde olan oğullarının çocuklarına bakmaktadırlar. Yakalama ve sürgün padişahın emriyle yapılmaktadır. Adam bir köpek ölüsü gibi sürüklenip götürülmüş, kadın da evinin kapısının önünde yığılıp kalmıştır. Akif, çok üzülmüş, ağlamaya başlamıştır. Akif'in asıl üzüntüsü zulüm karşısında sessiz kalmaktır. Sadece Akif değil herkes susmuş ve kaçmıştır. Hatta İlahi ses, Allah'ın sesi *Kur'an* bile susmuştur.

Hürriyet

-iki gün sonra-

Bu manzume de İstibdat gibi II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yazılmıştır ve onun devamı gibidir; hürriyet sevinciyle yapılan törenlerden birini anlatır. Manzume, özgürlüğü temsil eden, kız ve erkek kardeş iki çocuğun tasviriyle başlamaktadır. Kız, beyaz entarili, kar gibi. Sanki cennetten inme huri kızı, sırtında nur bulutları taşıyan, aydınlık günlerin habercisi, bir özgürlük kuşağı kuşanıp yeryüzünü çepeçevre geziyor. Öyle güzel ki, şafak dolunayı halelendirdiğinde ancak bu kadar hoş olur. Ya şu kendisinden büyük bir bayrak taşıyan afacan oğlan, öyle neşeli ki, sevinci fezalardan taşıyor. Mazi denilen o sıkıntı, keder devri geçti. Şimdi istikbal senindir; haydi onu fethet, geleceğe açıl. Biri dört beş, diğeri altı yaşında olan bu iki kardeş el ele tutmuş koşuyor. Arkalarından yaşlı ve hayli düşkün bir adam bakıyor; çocukların dedesi, koşup terlememeleri, düşmemeleri için onları takip ediyor.

Oraya bir alay çocuk daha geliyor; müthiş bir sevinç ve mutluluk kafilesi. Her birinin elinde kocaman birer bayrak, yaşasın hürriyet sesleri göğe yükseliyor. Çocukların tavır ve hareketleri gayet doğal, yapmacık ve yöneltmiş değil; sanki ezelden özgürlüğe alıştırmışlar. Yaşasın hürriyet sesleri ve vatan şarkıları her köşede çın çın ötüyor. Daha dün bu sokaklar sessiz bir mezarlık gibi iken, şimdi sevinç coşkunluğuyla dalgalanıyor. O iki kardeş çocuk, dedelerinden topluluğa katılma izni istiyorlar ve katılıyorlar. Büyükbaba arkalarından bakarken yüzünde bir hüznün beliriyor ve ağlayarak şöyle diyor: "Ah bir kere gelip görse Yemen'den babanız".

Bu manzumeler gösteriyor ki Yemen, istibdat döneminde bir sürgün merkezidir.

Beyaz entârisiyle kar gibi kız,

Sanki cennet'ten inme zâde-i hûr;

Yâ seher-pâredir ki perrândır

Düş-i nâzında bir sehâbe-i nûr.

Kuşanıp bir nitâk-ı hürriyyet

Geziyor hâkdânı dûrâdür!

Hâle-dâr eyleyince bedri şafak

Bu kadar dil-nişîn olur ancak.

Yâ şu oğlan, şu tostopaç afacan

Ki fezâlar gelir sürûruna dar;

Taşıyor sanki sığmıyor kabına...

Kendisinden büyük de bayrağı var!

Geçti mâzî denen o devr-i melâl,

Haydi feth et: Senindir istikbâl.

Koşuyor el ele vermiş iki kardeş; birinin

Yaşı beş yoksa da, var altı kadar diğerinin.

Bakıyor arkalarından dayanıp değneğine

Hayli düşkün bir adam:

- Kız o ne? Düştün mü yine!

Sana bin kerre dedim koşma, yavaş git, yaramaz!

Haydi kalk ağlama... Söz dinlesen olmaz mı biraz?

Silkiver üstünü, Ahmed, bakiver ağlamasın.

- Ağlamam a'baba ...

- Artık yetişir, oynamayın.

Söktü baktım ki hemen bir alay etfâl öteden,

O nasıl mevkib-i şâdî, o ne âlem, görse!

Her çocuk bir kocaman bayrak edinmiş, geliyor;

"Yaşasın!" sesleri eflâke kadar yükseliyor:

Görerek yapma değil hem, ne tabîi etvâr!

Şu yumurcuklara bak: Sanki ezelden ahrâr!

- Bağırın haydi çocuklar...

- Yaşasın hürriyyet!

Derken alkış geliyor; sonra da nevbet nevbet,

Ya Vatan Şarkısı, yahut ona benzer bir şey

Okunup her köşe çin çin ötüyor... Hey gidi hey!

Bir mezarlık gibi dalgın yatıyorken daha dün,

Şu sokaklarda bugün dalgalanan rûhu görün!

-Biz de gitsek azıcık, a'baba, olmaz mı?

- Gidin.

Çok koşup terlemeyin hâ! Amanın dikkat edin.

İki kardeş dalarak lücce-i etfâle hemen,

İki dürdâne-i ismet gibi yüzmekte iken;

Bakarak arkalarından bu güzel yavruların,

Döndü birdenbire sîmâsı, duran ihtiyarın.

Ne için ağladı? Bilmem. Şunu duydum yalınız:

- Ah bir kerre gelip görse Yemen'den babanız!

(Hürriyet s. 114-115)

Asım

Safahat'ın 6. kitabı olan Asım, çoğu yerde Köse İmam ile Akif'in konuşmalarından oluşur. Buraya alınan bu metinler de bu konuşmalardandır. Köse İmam ve metinde adı geçen Oflu Mandal Hoca, meşrutiyet yanlısı oldukları, zulme karşı çıktıkları için sürgün edilmişlerdir. Metin bu sürgünün öyküsüdür. Köse İmam, hürriyet ilanından sonra İstanbul'da ve diğer büyük şehirlerde meydana gelen taşkınlıkları, çekişmeleri ve kavgaları işaret ederek eleştiriyor. Akif ona, sen de hürriyet için sürgüne gitmiştin diyince İmam, gittim amma benim beklediğim hürriyet bu değil, diye cevap veriyor. Sonra Mandal Hoca ile birlikte sürgüne gidişlerini anlatıyor.

-Niye hürriyet için sürgüne gittindi?

-Evet.

Gittim amma bu değil beklediğim hürriyet. (Asım s. 406-407)

Şimdi, oğlum, sana bir vak'a da ben söylersem?

- Dinlerim, söyle Hocam.

- Âferin evlât sana da!

- Hele bir âferin olsun diyebildin bana da!

- Kadri Bey sağdı, Trabzon'da henüz vâlfıydı.

Yine bir dolduran olmuştu ki Abdühamid'i,

Karakoldan dediler: "Şimdi, İmam, Erzurum'a!"

Bir de kış, bir de kıyâmetti ki artık sorma!

Tıktılar, çalyaka, bir tekneye; sırtım gevşek,

Abam arkamda değil, sonra ne yorgan, ne döşek,

Titredim beş gece, dört gün...

- Ne de çok! Beş gece mi?

- Hocasâdem, hele bin türlü meşakkatle gemi,

Bizi bir sahile aktardı "Trabzon" diyerek.

Henüz inmiş bakınırken: "Bunu Vâlî görecek,

Götürün şimdi öbür Laz'la beraber konağa;

Durmayın!" emrini vermez mi bir oldukça ağa?

Asım s. 415

Yeniden doğmuşa döndüm. Aradan geçti biraz,

Söktü Mandal Hoca'dır gürleyerek...

-Ay, o mu Laz?

- Yeni Cami'deki, vaiz, bileceksin belki?

- Bileceksin ne demek, Mandal'ı kim bilmez ki?

Tacı yok, tahtı da yok kendine malik sultan.

Galiba öldü ki hiç gördüğümüz yok?

-Çoktan!

Ne güzel söyledin, oğlum, Hoca sultandı evet.

Yoktu dünyada esir olduğu hiçbir kuvvet.

Hele sen yoldaşımın halini görseydin o gün,

Eskisinden de perişandı...

- Tabi'i, sürgün.

- Başta bir dalgalı fes, ta tepesinden o ibik

Cuk oturmuş bakıyor; mavi beş on kat iplik.

Sapı yok püskülü tutmuş da, dışından ibiğe,

Bağlamış sımsıkı? "Artık bu da kopmaz ya!" diye.

Önü çökmüş sarığın arka taraf vermiş bel;

Çağlıyor püsküle baktım, üzerinden tel tel.
 Saçak altında o gözler uzanan kaşlardan;
 İki şimşek dolu gök sanki yanarsın baksan!
 Sonra, hendekler açılmış gibi kat kat bir alın;
 Hani, bin parça olur düşmeye görsün, nazarın!
 İri burnundan inip savruluyor çifte duman,
 El ayak bağlı, solurken bu kıyılmaz arslan.
 Karayel indiredursun tipi, yağmur, kar, kış;
 Hoca çıplak yalnız çok senelerden kalmış,
 Yanı yırtmaçlı bir entarisi var sırsıklam,
 Akıyor dört eteğinden hani bîçâre adam.
 Lâkin aldırığı yok: Hem sövüyor, hem yürüyor;
 Göğsünün kılları donmuş, o ateş püskürüyor!
 Oflu "hâinlere la'net" dağıtırken bol bol,
 Kime benzetti ki, bilmem, beni "Berhurdâr ol"
 Asım s. 416
 Diyerek okşadı; artık ne kadar hoşlandım,
 Bilemezsin... Sıcacık bir aba giydim sandım.
 - Bakalım şimdi makâmında görün Kadri Bey'i;
 Zorlu vâlîydi herif...
 - İlme de vardır emeği.
 Evet, oğlum, Hoca Mandal'la tutunduk el ele,
 Evvelâ Kâzım'ı gördük; bizi hürmetlerle,
 Alarak durmadı vâlîye haber gönderdi;
 Geliniz, emrini vâlî de serîan verdi.
 Kâzım önden, hadi bizler de peşinden daldık.
 - Vay İmam, sen yine düştün mü bu kışlarda? Yazık!
 Yâ Hocam, sen niye tâ Yıldız'a çıktın bu sefer?

Otur anlat, bakalım, çünkü fenâ söylediler.
 - Kim fenâ söyledi?
 - İstanbul'a sormuştuk da...
 Oflu tedric ile bağdaş kurarak koltukta,
 Dedi:
 Çoktan beridir vardı benim bir derdim:
 Gideyim, zâlimi ikâz edeyim, isterdim.
 O, bizim câmi uzaktır, gelemez, mâni ne?
 Giderim ben, diyerek, vardım onun câmiine.
 Kafes ardında hanımlar gibi saklıydı Hamîd,
 Koca Şevketli! Hakikat budur etmezdim ümîd.
 Belki kırk elli bin askerle sarılmış Yıldız;
 O silahşörler; o al fesli herifler sayısız.
 Neye mâl olmada seyret, herifin bir namazı:
 Sâde altmış bin adam kaldı namazsız en azı!
 Hele tebzîri aşan masrafı, dersen, sorma.
 Gördüğüm maskaralık gitti de artık zoruma,
 Dedim ki: "Bunca zamandır nedir bu gizlenmek?
 Biraz da meydana çıksan da hasbihâl etsek.
 Adam mı, cin mi esin? Yok ne bir gören, ne eden;
 Ya çünkü saklanıyorsun bucak bucak bizden.
 Değil mi saklanıyorsun, demek ki: Korkudasın;
 Ya çünkü korkan adamlar gerek ki saklansın.
 Değil mi korkudasın var kabahatin mutlak!..."
 Bir de baktım, canavarlar pusulardan çıkarak
 Koştular, tekmeye kuvvet kimi, dipçikle kimi,
 Serdiler her tarafından delinen pöstekimi.
 - Sonra?...

- Ben hissimi kaybetmişim artık...

Dedim ki: "Anlatırım ben, Hamîd öbür gelişe.

- Vah! Vah!

Adam aldıkça Lazistan kıyısından takalar,

- Sanki bir korkulu rü'yâ idi... Ferdâsı sabah,

Kurtuluş yok, seni Mandal yine bir gün yakalar!"

Deniz üstünde bulup kendimi şaştım bu işe,

(Asım s. 417-418)

Bu metinde söylenenler zanlının nasıl yakalandığını, sürgünün ne şekilde yapıldığını belirtmesi bakımından önemlidir. Ayrıca Abdülhamit'in muhafız birlikleri hakkında da bilgi vermektedir.

Köse İmam evinden alınmış, hiçbir soruşturma yapılmadan, paltosunu dahi giyinmeye izin verilmeden doğruca tekneye atılmıştır. Mandal Hoca da camide korumalar tarafından dövülmüş, baygın, yaralı, çıplak, yalınayak, elleri ayakları bağlı durumda tekneye bırakılmıştır. Teknede soğuktan koruyacak bir örtü de verilmemiştir. Kaldı ki bu sürgün ilk değildir; daha önce de birkaç defa sürgün edildikleri anlaşılmaktadır. Köse İmam'ın sürgün sebebi belirtilmemiştir ancak Mandal, dövülmesinin ve sürgün edilmesinin sebebini anlatmıştır. Ayrıca o devirde sürgün için bahane bulmak kolaymış; bir paşa yahut saraya yakın birisi, hoşlandığı güzel bir kadının kocasını sürgün ettirdiği de olurmuş.

II. Abdülhamit, Söğüt'teki Karakeçili Aşireti'nin gençlerinden oluşan, Yıldız'da konuşlanmış bir muhafız bölüğü kurmuş; biri Araplardan diğeri Arnavutlardan kurulu, İstanbul'da bulunan iki muhafız alayı oluşturmuştur.

Bilindiği üzere Abdülhamit'in koruyucu birlikleri arasında Söğüt bölgesinden gelme Türklerin yanı sıra, birkaç bin Arnavut ve Arap eri vardı. Bunlar ayrı birliklerde bulunur ve aralarına Türk erleri katılamazdı. Bunun nedeni ise, İstanbul halkının düşünce ve duygularına yabancı kalan ve hatta az veya hiç Türkçe bilmeyen erlerle korunmak, II. Abdülhamit'in kendisini daha çok güvende hissetmesini sağlıyordu (Aysal, 2006:21-22).

Muhafız alaylarına gelince, ordunun vilayetlerdeki kısmı tamamen kendi haline bırakılmıştı; bakılmıyordu. Subay maaşları 3-4 ayda, bazen 6 ayda bir kere verilir. Teçhizat, esliha dun ve eksik idi. Yalnız herhangi bir harekette bulunmalarına mani olmak için Abdülhamit, bu birliklerin kumandanlarını kendisine sadık olan kimselerden tayin edilmesine çok dikkat ederdi. İstanbul'daki "muhafız alayları" ise en iyi şekilde giydirilir, yedirilir, en iyi kışlalarda yatırılırdı. Her ay muntazam maaşlarını alırlardı. Askerlerle ayrı ayrı meşgul olunur, sık sık hediyelerle taltif edilirdi.

Burada, Arap ve Arnavut efradından ibaret olan iki muhafız alayından başka, ayrıca bir hususiyet taşıyan "bir muhafız Türk bölüğünden" de bahsedilmesi gerekmektedir. Osmanlı'nın kuruluşunda görev alan, Söğüt civarında yerleşmiş Karakeçili Aşireti her yıl bir tören düzenler, Ertuğrul Bey'in Söğüt'teki türbesini ziyaret eder; dört gün süren şenlikler yaparlardı. Her topluluktan kuşkulanan Abdülhamit, önce kendisine yapılan bir jurnal ile Karakeçililerin toplantısından da kuşkulandı. Fakat sonra işin esasını anlayınca Karakeçilileri takdir etmeye başladı. Aşiret reisine nişanlar verdi. "Ertuğrul" adıyla mızraklı bir süvari alayı teşkil etti. Bir harp gemisine "Ertuğrul" ismini koydu. Abdülhamit, Karakeçili gençlerden bir de "muhafız bölüğü" teşkil edip yanına aldı. 200 kişiden ibaret olan bu maiyet bölüğünün hepsi de pek yakışıklı idi. Padişah bunlara sonsuz bir itimat beslerdi.

Zabitleri kendilerinden Mehmet Efendi isminde biri idi. Bölükten bir arkadaşı ile her gece Abdülhamit'in yatak odası yanında yatardı (Ünal,1974:347-350).

Köse İmam (s. 149-156)

Ali Şevki Hoca (Köse İmam), Akif'in babasının öğrencisi, kendisinin de arkadaşı; *Safahat'*ın önemli kişilerinden biridir. Akif; ona, fikirlerine, sohbetine çok değer verir ve kendisine *Safahat'* ta yer vermiştir.

Bu manzumenin asıl konusu aile ile ilgilidir. Bu yüzden manzumenin tümü başka bir yazıda ele alınacaktır. Burada sadece istibdat dönemiyle ve padişahla ilgili söylenmiş bir iki husustan söz edilecektir.

*Safahat'*ın birçok manzumesinde olduğu gibi bunda da bir olay anlatılmıştır; bir aile anlaşmazlığı. Akif, Köse İmam'ı ziyarete gittiğinde İmam'ın evine bir kadın geliyor; kocasından şikâyetçi oluyor. Kadın, kocasının bir kadınla daha evlenmek istediğini, kendisinin itiraz ettiği için dövüldüğünü ifade ediyor. İmam, kadının eşini çağırıyor; ona nasihat ediyor. Adam, şeriatı bahsederek, ikinci bir kadınla evlenmeye ve kadını dövmeye de boşamaya da hakkının olduğunu söylüyor. İmam, adamı azarlayıp gönderiyor. Söz şeriata geldiği için şu sözleri de Akif'e söylüyor:

Dinledin, gördün a oğlum, ne bozuk terbiyemiz!	Gölgesinden bile korkup bağırın bir ödle
Ne yapıp yapmalı, insanlığı öğretmeliyiz.	Otuz üç yıl bizi korkuttu "Şer'at" diyerek.
Şu bizim halkı uyandırmadadır varsa felâh;	Vahdetî muhlisiniz, elde asâ çıktı herif,
Hangi bir millete baksan uyanık... Çünkü: Sabah!	Bir alay zâbiti kestirdi. Sebep: "şer'-i şerif"
Hele bîçâre şer'atla nasıl oynanıyor!	(Köse İmam s. 155)

Müslümanlık bu mu yâhû? diye insan yanıyor.

(İşte oğlum, terbiyemizin, eğitimimizin, ahlakımızın ne kadar bozuk olduğunu dinledin, gördün. Ne yapıp edip halkımıza insanlığı öğretmeliyiz. Kurtuluşumuz bizim halkı uyandırmamızdadır. Bütün milletler uyanık, çünkü onlar aydınlıktalar. Bilhassa zavallı şeriatla nasıl oynanıyor görüyor musun? Müslümanlık bu mu yahu? diye insan yanıyor. Gölgesinden bile korkup bağırın bir ödle (padişah), "Şer'at" diyerek, otuz üç yıl bizi korkuttu. Teklik, yalnızlık, sevdalısı bir herif, elinde asa ile çıktı, "şer'-i şerif" diyerek, şeriatı sebep göstererek bir alay subayı kestirdi.)

İşte Köse İmam'ın sürgün sebebi de burada belirtilmiştir. Padişahın aleyhinde konuştuğu Yıldız'da duyulmuş olmalıdır. Dikkate değer bir husus da Abdülhamit'in korkak olduğunun söylenmesidir. Yukarıdaki manzumede Mandal Hoca, "Saklanıyorsun demek ki korkuyorsun; korkuyorsun demek ki suçlusun." diye seslenmişti. Burada da Köse İmam gölgesinden bile korkup bağırın bir ödle diyor. Yukarıda, zamanın tanıklarının ve araştırmacıların, Abdülhamit'in çok vehimli olduğunu yazdıklarını gördük. Bu vehimden kasıt halledilme korkusudur. İstibdat yönetiminin asıl sebebi de bu korkudur.

II. Abdülhamit'in başka korkuları da olsa gerek. 93 Harbi'nden sonra savaşmaktan korkmuştur; Bosna Hersek'in Avusturya, Mısır'ın İngiltere, Tunus'un Fransa, Doğu Rumeli'nin Bulgaristan tarafını işgalleri ve birçok isyanlar

sırasında savaşa girilmemiştir. 93 Harbi'nden sonra bir girişilen savaş vardır: Yunan savaşı. Onda da Padişah'ın zor ikna edildiği söylenir. II. Abdülhamit, Duyun-ı Umumiye'den sonra borçlanmaktan da korkmuştur.

Dikkate değer bir söz de "Otuz üç yıl bizi korkuttu 'Şerî'at' diyerek" dizesidir. Demek ki bu baskı rejiminin, verilen cezaların, uygulanan idamların şeriatın gereği, Allah'ın emri olduğu düşüncesi ileri sürülmüştür ve söylenmiştir. Yani şeriat, bu istibdat rejimini meşrulaştırmak için kullanılmıştır. "Bir alay zabiti kestirdi" sözü de dikkat çekicidir. 93 Harbi'nin hezimetle bitmesinden sonra, muharebeler sırasında görev alan bazı kumandanlar, kurulan Anadolu ve Rumeli divan-ı harplerinde muhakeme edilerek çeşitli cezalara çarptırılmışlardır (Aydın, 1994:499). Bundan başka, Çırağan Vakası ve daha başka olaylar, jurnaller nedeniyle subayların, harp okulu ve üniversite öğrencilerinin cezalandırıldığı, sürgün edildikleri bilinmektedir. "Vahdetî muhlisiniz" sözü de II. Abdülhamit'in psikolojik ve idareci vasıflarını belirtici bir anlam taşır. Benlik, bencillik, kimseye güvenmeme, yönetimde tek adam olma özelliklerini belirtecek şekilde söylenmiştir.

.....
Sözü bir parça uzattımsa da, oğlum, affet...
Hasbihâl etmek için başka adam yok ki... Evet,
Kimse söyletmiyor artık bizi, bak sen derde;
"Mürteci'!" damgası var şimdi bütün ellerde.
Bir fenâlık görerek yapma, desen alnına tâ,
İniyor hatt-ı celisiyle Hamîdî tuğra!
İşte gördün ya, herif "sâye-i hürriyyette"
Diyerek başlamak üzreydi hemen tehdîde;

Eskiden vardı ya meydanda gezen ipsizler:
Hani bir "sâye-i şâhâne" çekip her şeyi yer!
Onların birçoğu ahrâr-ı izâm oldu bugün;
Mürteci', nah kafa, bizler... Kerem et; hâli düşün!
Bu cehâlet yürümez; asra bakın: Asr-ı ulûm!
Başlasın terbiyeniz, ailelerden oğlum.
Sade hürriyyeti i'lân ile bir şey çıkmaz;
Fikr-i hürriyyeti hazmettiniz halka biraz.
(Köse İmam s. 156)

(Sözü uzattımsa oğlum, affet. Doğru dürüst sohbet edebilecek adam bulamıyoruz. Şu derde bak; kimse artık bizi söyletmiyor. Şimdi herkesin elinde mürteci damgası var. Bir kötülük görüp yapma diyerek nasihat etsen, hemen tam alnına, okunaklı, iri, süslü yazısıyla Hamîdî tuğra gibi mürteci damgasını indiriyorlar. İşte gördün ya, herif sâye-i hürriyyette diyerek başladı hemen tehdide. Hani eskiden "sâye-i şâhâne" diyerek her haltı yiyen ve ortada dolaşan ipsizler vardı ya, bugün onların birçoğu ahrâr-ı izâm (büyük özgürlükçüler) oldu. Bize mürteci diyen kafaya bak da halimizi düşün. Bu cehalet devam etmemeli. Çağa bakın: ilimler çağı. Oğlum, eğitimimiz ailelerden başlasın. Sadece özgürlük ilanı ile bir şey çıkmaz; özgürlük fikrini halka hazmettiniz.)

Mahalle Kahvesi

- Nedir elindeki yâhû?
- Cerîde.
- At şu pisi.

-Neden?

- Yalan yazıyor, oğlum, onların hepsi.

-Ya doğru yazsa asarlar... Ne oldu Volkan'cı,

Unuttunuz mu?

-Bırak, boşboğazlık etme, Hacı!

Şu karşıdan gözeten fesli, zannım, ağzıkara... (Mahalle Kahvesi s. 147)

Mahalle Kahvesi isimli manzumedden alınan bu parça, İstibdat Dönemi'nde basın yayın organlarının baskı altına alındığının ifadesidir. "Ağzıkara" sözü, mecazen köpek anlamı ile o devirde hafiyeler için söylenen, halkın verdiği bir sıfat olsa gerek.

İstibdat döneminde, kahvehanelerde, sokaklarda, parkta, bahçede iki kişiden fazla kimsenin bir araya gelmesi yasaktır. Ağzıkaranın kahvehane önünde beklemesinin sebebi herhalde budur.

Asım

Bu mısralar Akif'in Köse İmamla sohbeti sırasında Köse İmam'a söylenmiştir. Akif yeni mektepleri ve oradan yetişen yeni aydınları savunuyor, Köse İmam da medreseleri ve oradan yetişenleri. Akif İmam'a mürteci diyince o da böyle konuşuyor.

- Sâde bir "bal" deyivermekle ağız tatlansa,

Doğduğumdan beridir âşıkım istiklâlê,

Arı uçmuş diye, kaçmış diye hiç çekme tasa.

Bana hiç tasmalık etmiş değil altın lâle.

Ağlasın milletin evlâdı da bangır bangır,

Yumuşak başlı isem, kim dedi uysal koyunum?

Durma hürriyeti aldık diye, sen türkü çağır!

Kesilir, belki, fakat çekmeye gelmez boyunum.

Zulmü alkışlayamam, zâlimi aslâ sevemem;

Kanayan bir yara gördüm mü yanar tâ ciğerim,

Gelenin keyfi için geçmişe kalkıp sövemem...

Onu dindirmek için kamçı yerim, çifte yerim.

Biri ecdâdıma saldırdı mı, hattâ, boğarım...

Adam aldırma da geç git, diyemem, aldırırım.

- Boğamazsın ki!

Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar kaldırım.

- Hiç olmazsa yanımdan kovarım.

Zâlimin hasmıyım ammâ severim mazlûmu...

Üç buçuk soysuzun ardında zağarlık yapamam;

İrticâin şu sizin lehçede ma'nâsı bu mu?

Hele hak nâmına haksızlığa ölsem tapamam.

Asım s. 401

(Sadece bal deyivermekle ağız tatlanıyorsa, arının uçup kaçması dert değil. Milletin evladı bangır bangır ağlarken hürriyeti aldık diye, senin türkü çağırman neye yarar. Zulmü alkışlayamam, zalimi asla sevemem; Gelen yeni yöneticinin hoşuna gitsin diye, öncelilere sövemem. Hatta ecdadıma saldıran olursa boğarım. -Boğamazsın ki! -Hiç olmazsa yanımdan kovarım. Üç buçuk soysuzun ardında zağarlık yapamam. Hele hak adına haksızlığa

LİTTERA TÜRKA

Journal of Turkish Language and Literature

Issn: 2149-892X

Başlangıç: 2015

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/littera>

Cilt/Volume

Sayı/Issue

Güz/Autumn

9

4

2023

ölsem tapamam. Doğduğumdan beridir özgürlüğe aşığım. Bana hiç madalya tasmalık etmiş değil. Yumuşak başlıyım ama uysal koyun değilim. Boynum kesilebilir ama çekmeye gelmez. Kanayan bir yara gördüm mü ciğerim yanar; onu dindirmek için her zorluğa katlanarak çalışırım. Aldırma deyip geçip gidemem. Çiğnerim, çiğnenirim, çiğnenen hakkı-adaleti tutar kaldırırm. Zalime düşmanım, mazlum severim... sizin lehçede İrtica sözcüğünün anlamı bu mu?)

Köse İmam'ın bu sözleri izaha muhtaç değil ama bir yanlış anlamayı/anlatmayı düzeltmek istiyorum. Akif'in Abdülhamit'e hiciv yazmasını kabul etmeyenler ya da yakıştırmayanlar, "Evet, Akif de Abdülhamit'e hiciv yazmış ama sonra pişman olmuş." diyerek bu metni örnek gösteriyorlar. Yukarıdaki metinlerden birinde Köse İmam, "Benim istediğim hürriyet bu değildi." demişti. İşte o sözden sonra bunları söylüyor. Bu sözlerin söylendiği ortam: II. Meşrutiyet ilan edilmiş, İttihat ve Terakki iktidara gelmiş, bilhassa basın için geniş bir özgürlük ortamı doğmuş. Basın ve dolayısıyla halk, biri eskiye küfreden, diğeri yeniye küfreden olarak ikiye bölünmüş; fikir çatışmaları yanında fiili çatışmalar da başlamış. Özgürlük ortamı kargaşaya dönüşmüş. Karşılıklı hesaplaşmalar, intikam almalar yeni bir zulüm devrini başlatmış. İşte Köse'nin istemem dediği hürriyet bu. Birilerine yaranmak için eskiye, ecdada küfretmem diye haykırıyor. Dikkat edilirse, kendisine gerici denildiği için çok sinirlenerek, yüksek sesle bağırarak söylüyor bunları, Köse. Ve şöyle devam ediyor.

İşte ben mürteci'im, gelsin işitsin dünya! - Sonra?..
Hem de baş mürteci'im, patlasanız çatlasanız! - Hiç!
Hadi kanununuz assin beni, yahut yasanız. - Hiç mi?
- Yasa yok şimdi. - Sönüp gitti o kızgın piyasa.
- Neden, bitti mi? - Hem de bir püfle!
- Çoktan bitti. - Evet, şimdi ne hakan, ne yasa!
- Dede Cengiz ya? - Kimse ma'kul keferemiş, o herif.
- Bırak, derdimi deştin, gitti! - Sorma Köse'm...
- Getirirler yine lazımsa... - Çok şükür sizde de pek yok, değil amma sersem!
- Hayır, gitti gider. - İğnelersin şu benim neslimi yüz buldukça,
- Deme oğlum! Sana elmas gibi hürriyeti kim verdi, Hoca?
- Ya bizim düşmanımızmış o meğer... Ne yaman şeydi unuttun mu o istibdâdi?
Dedenizdir diye bir kahpe çifitmiş yamayan... Hep fecâyî'di, hayâtın hele hiç yoktu tadı.
- Size ha? Milletın benzi sararmış, işitilmezdi refâh;
- Öyle ya, çok geçmedi lakin aradan, Her nefes dört elifin sırtına binmiş bir "âh!"
Geldi bir başka gâvurcuk, dedi "Cengiz'le, ayol, (Asım s. 402)
Bu hisimlik nereden çıktı ki, siz Türk, o Moğol!..."

Sultan II. Abdülhamit'in "Han, Hakan" unvanlarını kullanması nedeniyle Cengiz Han ile aralarında bir benzerlik kurulduğu görülüyor. Cengiz Han'ın Türk olduğu, hatta Türklerin atası sayıldığı fikrinin bir yabancı tarafından ileri sürüldüğü; yine bir başka yabancının da bu iddiayı yalanladığı söyleniyor. Bu metne göre, Osmanlı tebaası sayılan Balkan milletleri arasında milliyetçilik fikirleri Avrupa basın ve yayınları ile yayıldığı gibi, Türk aydınları arasında da Türkçülük ve Turancılık düşüncesi yine Avrupa basını etkisiyle doğmuştur. Rusların Türk yurtlarını işgalinden sonra, oralardan İstanbul'a gelen ya da Avrupa ülkelerine giden Türk aydınların, Türkçülük fikrinin doğuşunda ve yayılmasında büyük rollerinin olduğu da görülmektedir (Gaspıralı İsmail, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura vb.). Osmanlı aydınları "Osmanlılık" düşüncesini savunurken, bunlar "Türkçülük" fikrini öne çıkarmışlardır. Osmanlı tebaası olan Balkan milletleri arasında milliyetçilik fikirleri ve istiklal çabaları doğunca, Osmanlılık da bir devlet siyaseti olarak, hem Osmanlı aydınları hem de idarecileri arasında benimsenmiştir. Tanzimat ve ondan sonra gelen Islahat Fermanı, Osmanlı içindeki dinî ve millî gruplar arasında yasal olarak bir eşitlik sağlamak, böylece hepsini birleştirerek Osmanlı milleti ve Osmanlı milliyetçiliği meydana getirmek amacını taşımaktadır; beka arayışlarıdır. Osmanlı devleti çok güçsüzdü, amaçlanan eşitlik ve menfaat birliği sağlanamadı; milliyetçilik duyguları bastırılmadı. Bunda Müslümanların gayr-ı Müslimlerle eşit tutulmayı kabul etmeyişlerinin, Müslüman olmayan tebaanın da Osmanlılaşmak istememelerinin rolü vardır. Başka nedenleri de katarsak, hülâsa Osmanlılık fikri ve politikası işe yararamamıştır. Bari Müslüman milletleri Osmanlı'ya bağlı tutalım diyerek İslamcılık düşüncesi belirmişse de çok cılız kalmış, kuvveden fiile geçememiştir. Zaten 19. yy. sonlarına doğru, Osmanlı'ya bağlı tutulabilecek Müslüman memleketi de kalmamıştı. Doğu Avrupa ve Balkanlar'ı, Kırım, Kafkaslar ve Azerbaycan'ı Ruslar işgal etmiş; Kuzey Afrika'yı İtalya, Fransa, İngiltere zapt etmişti. II. Mahmut zamanında Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ve yenilgiyle biten üç savaştan sonra, Sina, Filistin, Ürdün, Lübnan, Suriye, Hatay, Adana, Urfa'ya kadar Mısır yönetimine terk edilmiş ve Fransız etkisindeydi. Suudi yarımadasında vahabilik desteğinde, Suudi ailesi yönetimi ele geçirmiş, Osmanlı'yı kâfir ilan etmiş, mücadeleyi sürdürüyordu. Osmanlı'ya bağlı olduğu söylenebilecek sadece Türkiye kalmıştı. II. Mahmut zamanında başlayan, sıklıkla devam eden savaşlar (Mısır olayı, Kırım savaşı ve özellikle 93 Harbi) sonucunda yapılan anlaşmalar ile Osmanlı Devleti, zaten Avrupa devletlerinin ve Rusya'nın vesayetine girmişti. Duyun-ı umumiye ile tam bir müstemleke haline geldiğini söylemek de yanlış olmaz. İki yüzyıldır sürekli yenilgiyle sonuçlanan savaşlar, ağır borçlar, iç ve dış müdahaleler altında iyice yıkıma sürüklenmiş devletin bekası için alınan yönetim tedbirleri (Tanzimat, Islahat Fermanı, Meşrutiyet), ileri sürülen fikirler (Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük), hiçbiri de yıkılmayı önleyememiştir. Yalnız İstiklal Mücadelesi'nde, akılcılığın ve İslamcılığın desteğiyle Türkçülük kurtuluşu sağlamıştır. Osmanlı'nın yıkılışının sebeplerini Tanzimat'ta, Islahat'ta ya da Meşrutiyet'te aramak yanlıştır. Bu yıkılışın birçok sebebi olmakla beraber, asıl ve baş sebep, Avrupa akılcılık yolunu tutup aydınlanırken, bizim ısrarla cehalet yolunu sürdürmemizdir.

II. Abdülhamit'in, "Han, Hakan, Halife, Zillullah" unvanlarını, yürüttüğü iç politikaya destek olarak kullandığı görülüyor. Bir taraftan yeni mekteplerden yetişen genç nesle kendisini sevdirmek amacıyla "Han, Hakan" unvanlarını, bir yandan da medrese mezunlarına ve ulema sınıfına yaranmak için "Halife, Zillullah" unvanlarını

kullanmıştır. Bu iki sınıf dışında kalan, bilhassa İstanbul dışındaki Müslüman Türk halkı, hükümet ve yönetim işleriyle hiç ilgili değildi. Onlar zaten padişahı kalben ve siyaseten kutsal kabullenmişlerdi.

Yukarıdaki metnin Cengiz'le ilgili olan kısmından sonra Köse İmam, "Çok şükür sizde de sersem pek yok değilmiş" diyor; Akif de "Sana elmas gibi hürriyeti kim verdi, Hoca?" diye karşılık veriyor. İmam "Siz" diyerek, Akif de "Kim?" sorusuyla Türkçüleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni işaret ediyorlar (Akif, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne kaydolmuştu. Bu cemiyet parti olup II. Meşrutiyet'ten sonra iktidara gelince Akif, cemiyete güvenmişti. Kuntay 2020: 84-86).

Bu parçanın son dört dizesinde Akif, İmam'a İstibdat Dönemi'ni hatırlatıyor: "Ne yaman şeydi unuttun mu o istibdatı? Hep facialar, musibetler, belalarla doluydu. Hayatın hiç tadı yoktu. Milletten benzi sararmış, refah, bolluk, bereket, rahat, huzur hiç işitilmezdi. Milletten her nefesi dört elifin sırtına binmiş, upuzun bir aaaah! idi." diyor.

II. Abdülhamit'in ölmesini dileyen bir öğrencisine (Köse İmam'a) Akif'in babası şu fıkrayı anlatır.

"Hoca rahmetli" dedin, öyle girmiştin lafa. Âkıbet çok kötü..." dibace-i ma'lumuyla
--Evet oğlum, Hoca sevmezdi, bilirdim sarayı; söze girdim.
Ama sövmezdi de hoşlanmadığından dolayı. --Kızıyor muydu?
Vardı bir duygusu belli ki... --Hayır.
-- Bilmem varmış... -- Tekmille.
Padişah dendi mi, çokluk dil uzatmazlarmış! -- Bırakan var mı ki? Rahmetli baban doğrularak
--Hiç unutmam, Hoca-zadem ki, sıcak bir gündü. Dedi:
Bahçedeydik, bana bir parça baban küskündü. "Oğlum, bu temenni neye benzer, bana bak:
-- Sana düşküdü babam, küstüğü olmazdı, ama... Eşeklerin canı yükten yanar, aman, derler,
-- Boşboğazsın diye kızmıştı. Nedir bu çektiğimiz dert, o çifte çifte semer!
-- Keramet! Biriyle uğraşırken gelir çatar öbürü;
--Sorma! Gelir ki taş gibi hâin, hem eskisinden iri.
Büsbütün kızdırayım bari dedim... Semerci usta geberseydi... Değmeyin keyfe!
--Yâ? Çok iyi. Evet, gebermelidir inkisâr edin herife.
Çivi bir an'anedir bizde, sökermiş çivi. Zavallı usta göçer bir gün âkıbet, ancak
--- "Ortalık şöyle fenâ, böyle müzebzeb işler; Makâmı öyle uzun boylu nerde boş kalacak?
Ah o Yıldız'daki baykuş ölüvermezse eğer, Çıracak mı, kalfa mı, kim varsa yaslanır köşeye;

Takım biçer durur artık gelen giden eşeğe. Semer değilmiş, o rahmetlininki devletmiş!"

Adam meğer acemiymiş, semerse hayli hüner;

Sırayla baytarı boylar zavallı merkepler. "Nasihatim sana: "Herzeyle iştagı bırak!

Bütün o beller omuzlar çürür çürür oyulur; Adamlığın yolu neredeyse, bul da girmeye bak!

Sonunda her birinin sırtı yemyeşil et olur: Adam mısın: ebediyyen cihanda hürsün, gez;

"Giden semerciyi, derler, bulur muyuz şimdi? Yular takip seni bir kimsecik sürükleyemez.

Ya böyle kalfa değil, basbayağ muallimdi. Adam değil misin, oğlum, gönüllüsün semere;

Nasıl da kadrini vaktiyle bilmedik tuhaf iş: Küfür savurma boyun kestiğin semercilere."

(Asım s. 404)

Fıkra'yı anlatanın çıkardığı kıssadan hisse: "Akıllı, bilgili adam olursan, hiçbir şeye ve hiçbir kimseye bağımlı olmadan özgür gezersin; cahil eşek olursan, sana semer de vururlar, yular da takarlar". Ayrıca bu fıkranın ana fikri, "Gelen gideni aratır." sözüdür. Başka içtimai, siyasi ve idari fikirler de çıkarılabilir. Fıkranın konumuz açısından önemi, semercinin padişahı, eşeklerin halkı temsil etmesidir. Akif'in, "Yıldızdaki baykuş" sözüyle Abdülhamit'i kastettiğine de dikkati çekilmelidir. Yalnız bu sözün geçtiği mısraların başka bir şaire ait gibi söylendiği de belirtilmelidir.

Bu fıkrayı iki fıkra daha takip etmektedir (s. 405-406). Konusu acemi bir kaptanın kullandığı, çürük, bozuk, bir tekne ile yapılan yolculuk olan iki fıkra; birinciyi Köse İmam anlatmaktadır, ikinciyi Akif.

Akif: -Gözüm enseme değil, ben önümü görmeliyim; mazi denilen kör düğümü kestik. Yeter artık, ne zamandan beridir, demir atmış bir gemi gibi bekliyoruz; demir aldık; hareket ediyoruz. Artık sizin gibi gelenekçi değiliz; yeniliklere yelken açtık.

İmam:- Pupa yelken açılın eğer oturmazsa gemi! Bu gezinti, cici bey, doğru Kağıthane'ye mi?

Akif: Hayır, enginleri bir bir geçerek, gayemize.

İmam: Hele bir kere çıkın Marmara'dan Akdeniz'e! Fıkra gelsin mi?

Acemi kaptanın kullandığı gemi, bir kayaya oturunca, içindeki yolcular bu nedir, bey baba, bittik mi, ne olduk? derler; Kimi dua okur üfler, kimi "la-havle" çeker. "Yok canım!" der, Hacı Kaptan, yolculara: su tükenmiş, haberim yok, buyurun işte kara! Siz de, oğlum, bu maharette, bu cür'ettesiniz: Gemi yüzdürmek için kalmadı meydanda deniz!

Akif:- Dinle bir fıkra da benden bakalım şimdi. Devr-i sabıkta (geçen dönemde) kazaya uğramış bir köhne vapur, Akdeniz hattına tahsis edilir. Eski kaptan gidemem, der, getirin varsa giden. Yeni bir kaptan gelerek, doğru çıkar kaptan köşküne. Adamın şansı varmış ki esinti yeterli; gemiyi yürütecek kadar var; bundan istifade ile bekletmeden gece vakti kalkar, bu yokluk postası İzmir'e gitmek üzere. Nihayet bir tarafından arıza meydana gelmiş; tekne hareket edemez halde kalmış. Yolcular allak bullak. Kaptan çalışıp çabalıyor; emirler savuruyor:

Getirin hartayı! diyor; bakıyor ki Akdeniz'e gidecekken Karadeniz'e gitmiş. Pusulayı arar, bakar ibresi yok. İbresini getirin diye emreder. İbre yok başka ne getirelim derler. Öyleyse şahadet getirin der.

Akif, Bize devlet diye teslim olunan şey neydi?

Çarpacak sahil arar, kupkuru bir tekneydi!

Mısralarıyla, "Devr-i sabık" sözüyle, II. Abdülhamit devrinden, İstibdat Dönemi'nden sonraki devletin durumunu işte böyle bir köhne vapura benzetmiştir.

Önceki fıkrada semerci ve eşekler vardı; bu iki fıkrada kaptan ve gemi var. Semerci padişahı, eşekler halkı temsil ediyordu; kaptan yöneticileri, hükümeti; gemi ise devleti temsil ediyor. Semercilik sadece ustalık gerektiren bir meslek; kaptanlık ise liderlik, yöneticilik ifade eder. Her ikisinde de liyakat, maharet, bilgi gerekli tabii ki. Yani bu fıkralardan işi ehline verme, seçilecek ve atanacak kişilerde liyakat arama gerektiği anlamları da çıkarılabilir. Ayrıca bu metinde, hem Köse İmam hem Akif tarafından Osmanlı devletinin yıkılmak, batmak üzere olduğuna işaret eden mısralar olduğu da görülmektedir.

Müslüman hakka zahîr olmaya her ân mecbûr,

Sarsılır varlığı, göstermeye başlarsa fütûr.

Hele zulmün galeyânında bu mecbûriyyet,

Daha şiddetli olur başkalarından elbet.

Çünkü hak öyle zamanlarda kalır tehlikede,

Çâresizdir onu kurtarmaya bakmak sâde. (Asım s. 421)

(Müslüman, her an adaleti gözetmeye, korumaya mecburdur. Bunda gevşeklik göstermeye başlarsa varlığı sarsılır. Özellikle zulmün arttığı zamanlarda bu mecburiyet daha da şiddetli olur. Çünkü böyle zamanlarda adalet tehlikeye düşer; mutlaka onu kurtarmaya bakmak gerek.)

Akif, adaletin, adaleti koruyup kollamanın, yani zulme ve zalime karşı çıkmanın Müslüman'a farz olduğunu söylüyor.

Bu metni izleyen, zalimleri ve dalkavuklarını tasvir eden bir bölüm yer alıyor. Namık Kemal'in:

Mûini zâlimin dünyâda erbâb-ı denâ'ettir

Köpektir zevk alan sayyâd-ı bî-insâfa hizmetten

Beytini açıklarcasına Akif, bütün alçaklıkları, bütün köpeklikleri sayarak, *Safahat'ta* beş sayfayı dolduran bir metinle tasvir etmiş dalkavukları, riyakârları. Burada metnin başlangıcından küçük bir bölüme yer verilmiştir. Asım'ın bu bölümünü de Akif'in, yukarıda sözü edilen pişmanlığına örnek gösterenler var. Oysa bu bölümde sadece dalkavuklar hicvediliyor; arada bir padişaha serzenişler de var; "Padişahım neden bunlara önem veriyorsun; neden inaniyorsun?!" diyerek.

Ömer'in işte, Hocam, çizdiği meslek buydu. Kiminin iffeti ikbaline etten kalkan.
 - Lakin akvaline ef'ali bihakkin uydu. O kumarbaz, bu harami', şunu dersen, ayyaş,
 - Sallanan çünkü kılıçlardı; ne kuyruk ne kavuk! Sonra mecmû'u müzevir, mütebasbıs, kallaş ...
 Öyle bir devr-i şehamette kolaydır ululuk. Bu muhi'tin bakalım şimdi içinden çıkabil;
 Senin etrafını alsın ki yığınlarca sefil, Ne yaparsın? Ömer olsan, yine halin müşkil.
 Kimi idmanlı edepsiz, kimi ta'limli rezi'l. (Asım s. 421-425)
 Kiminin fitratı azade hayâ kaydından;

(Hocam, işte Ömer'in çizdiği meslek (yol, sistem, ekol) buydu. Ama sözleriyle yaptıkları tıpatıp uygundu. Çünkü onun etrafında kuyruk ve kavuk sallayan dalkavuklar yoktu; sadece kılıçlar sallanırdı. Öyle bir şehamet (yiğitlik, akıllıca cesaret, fedakârlık) devrinde büyüklük kolaydır. Senin etrafını yığınlarca dalkavuk sarsın; kimi adi, alçak, kimi deneyimli edepsiz, kimi eğitilmiş rezil, Kimi yaratılıştan hayâsız, Kimi makam mevki uğruna namusu terk eden; o kumarbaz, bu hırsız, şu ayyaş; tamamı müzevir, yalancı, sahtekâr, kalleş, yaltakçı. Böyle bir çevrenin içinden çıkabilir misin? Ne yaparsın? Ömer olsan da çok zor.)

Süleymaniye Kürsüsünde (s. 182-216)

Bu sözleri Akif, *Süleymaniye Kürsüsünde* adlı manzumede Abdürreşit İbrahim ağzından söyler. Bu manzume, tek başına *Safahat'*ın ikinci kitabını meydana getirir. Akif bu kitabı arkadaşı Fatin Hoca'ya ithaf etmiştir. Ağustos 1912'de tamamlanmıştır (15 Ramazan 1330/15 Ağustos 1328-1912).

Abdürreşid İbrahim (1857-1944), Sibiry'a'da Tobolsk ilinin Tara kasabasında doğmuş, aslen Özbek olan, hayatını İslam'ı öğrenmeye ve öğretmeye adanmış bir aydındır (bk. Uzun 2017: 295-297). Akif bu mücahitten çok etkilenmiş, dinlediği vaazlarını manzum halde *Safahat'*a almıştır. Ya da onun fikirlerini benimsemiş, kendi düşüncesi ve ifadesiyle birleştirerek manzumesini yazmıştır.

Bir zamanlar yine İstanbul'a gelmiştim ben.

Hâle baktıkça fakat ümmetin âtîsinden

Pek derin ye'se düşüp Rusya'ya geçtim tekrar.

Geçmeseydim edeceklerdi ya zâten icbar.

Abdürreşid İbrahim, II. Meşrutiyetin ilan edildiğini duyunca İstanbul'a gelmiş ve camilerde vaaz vermiştir. Vaiz, daha önce de (İstibdat yıllarında) İstanbul'a geldiğini, Osmanlı'nın ekonomik, siyasi ve idari durumunun çok kötü olduğunu görüp ümmetin geleceğinden ümitsizliğe düştüğünü ve Rusya'ya döndüğünü söylüyor. Sonra gördüğü durumu anlatıyor. Burada dikkati çeken söz "gitmeseydim zorla gönderilecektim" ifadesidir. Bu sözde, konuşmalarında padişahı ve yönetimi eleştirdiği için sınır dışı edileceğini öğrendiği anlamı vardır. Osmanlı'nın o devirdeki durumunu şöyle anlatıyor:

Siğmiyor en büyük endâzeye işler artık; Kalmamış terbiye askerde. Nasıl kalsın ki?
Saltanat nâmına; din nâmına bin maskaralık... Birinin ömrü mülâzımlıkta geçerken öteki,
Ne felâket, ne rezâletti o devrin hâli! Daha mektepte iken tayy-ı merâtible ferîk!
Başta bir kukla, bütün milletin istikbâli Bir müşirlik mi var? Allâhu veliyyü't-tevf'îk!
İki üç kuklacının keyfine mahkûm olmuş. Hele ilmiye bayağdan da aşâğ bir turşu!
Bir siyâset ki didiklerdi, eminim, Karakuş! Bâb-ı Fetvâ denilen dâire ümmî koğuşu.
Nerde bir maskara sivrilse, hayâsızlara pîr, Anne karnından icâzetlidir, ecdâda çeker;
Haydi mâbeyn-i hümâyuna! .. Ya bâlâ, ya vezîr! Yürüsün, bir de sarık, al sana kâdîasker!
Ümmetin hâline baktım ki: Yürekler yarası! Vükelâ neydi ya? Curnalcı, müzevvir, âdî;
Ne bir ekmek yedirir iş; ne de ekmek parası. Ne Hudâ korkusu bilmiş, ne utanmış ebedî,
Kışla yok, dâire yok, medrese yok, mektep yok; Güç okur, hiç yazamaz bir sürü hırsız çetesi...
Ne kılıç var, ne kalem... Her ne sorarsan, hep yok! (Süleymaniye Kürsüsünde s. 192-193)

(En büyük ölçüye dahi işler artık siğmiyor; saltanat adına, din adına bin soytarılık, binlerce hayasızlık... Ne büyük felâket, ne çok rezaletti o devrin hâli! Başta bir kukla, bütün milletin geleceği iki üç kuklacının keyfine bağlanmış. Karakuş sistemi bir politika yürütülüyor; akla, mantığa, kanuna kurala uymayan bir politika. Nerde hayâsızlara baş olan bir soytarı sivrilse derhal padişahın huzuruna çıkıp, ya bâlâ (vezire yakın üstün bir rütbe), ya vezir rütbesi veriliyor. Ümmetin hâline baktım ki: Yürekler yarası. Ne bir ekmek yedirir iş; ne de ekmek parası var. Kışla yok, daire/idare yok, medrese yok, mektep yok. Ne kılıç var, ne kalem... Her ne sorarsan hep yok. Askerde eğitim kalmamış. Nasıl kalsın ki? Birinin ömrü teğmenlikte geçerken öteki, daha mektepte iken rütbeleri atlayarak general oluyor. Bir yüksek rütbe, ordu komutanlığı varsa, hakkı olana değil yine yakına veriliyor. Hele ilmiye sınıfı, en adi bir turşu. Bab-ı fetva (şeyhülislamlık) denilen daire cahiller koğuşu. Anne karnından ruhsatlıdır, diplomalıdır, ecdadına çeker diyerek yeni yürümeğe başlamış çocuğa dahi kazasker rütbesi veriliyor. Vekiller, bakanlar neydi ya? Jurnalcı, yalancı, arabozucu, iftiracı, adi; Allah'tan korkmaz, kuldan utanmaz kişiler; güç okur, hiç yazamaz bir sürü hırsız çetesi.)

Ağniyâ, zannederim, sizde de az çok olacak...

Şu kadar var ki, çürük tahtaya basmazlar ayak!

Fukarânız kılıyor, aklına geldikçe namaz;

Ağniyânızda da hiç yoksa, zekât olsa biraz.

Şöyle dursun bu temenniye kulak vermeleri,

Sadr-ı â'zâm paşanız fitre alır, sunsa biri! (Süleymaniye Kürsüsünde s. 195)

(Sanırım sizde de az çok zenginler vardır ama çürük tahtaya ayak basmazlar. Fakir halk ara sıra namaz kılıyor; zenginleriniz de hiç olmazsa zekât verseler... bu temenniye kulak vermeleri şöyle dursun, veren olsa başbakanınız fitre alır.)

Bir cerîdeyle hemen başlayıverdim va'za.

Zâten en başlıca yol halkı budur îkâza:

Medeniyetteki insanlar için matbûat,

Şimdi kürsîlerin en yükseği, lâkin heyhât,

Sizde hiç böyle değil, belki tamâmen aksi:

En fenâ bir cereyan gösteriyor en iyisi. (Süleymaniye Kürsüsünde s. 195)

(Rusya'ya gidince hemen bir gazeteyle halka öğüt vermeye başladım. Zaten halkı uyarmanın en önemli yolu budur. Medeni memleketlerde insanlar için yazılı yayın, aydınlatma, uyarma vasıtalarının en yükseğidir. Fakat ne yazık ki sizde, Osmanlı'da hiç böyle değil, hatta tamamen tersi. En iyi gazeteniz en fena bir akım gösteriyor.)

Akif'in manzumlaştırdığı, Abdürreşit İbrahim'in bu sözlerini açıklamaya gerek var mı? Bilmem. Yalnız, istibdat döneminde İstanbul'a gelip gördüklerini anlattığını belirtmek yeterlidir. Bir de şunu söylemem lazım, çünkü inanılacak gibi değil: saray mensubu, Padişaha yakın görevlilerin ya da paşaların 3-5 yaşındaki çocuklarına rütbe verildiği ve maaş bağlandığı doğrudur; başka belgeleri de vardır. Ama bu Abdülhamit'ten önceki padişahlar döneminde de yapılmıştır.

SONUÇ

Ülkemizde, yaşanan sosyo-kültürel dönüşümlerin de etkisiyle, popüler tarihçiliğe ilginin arttığı dönemlerde, Sultan Abdülhamit ile ilgili basılı ve görsel yayınlar çoğalmakta, eski tartışmalar tekrar nüksetmekte, mevcut söylemler neredeyse hiç değişmeden, akademik literatürde hiç bir katkı olmamış gibi, tekrar ve tekrar kendini üretmektedir (Çetinsaya 2016: 354).

Abdülhamit'in menfi imajı nasıl ekseriya gerçeklikten yoksun bazı olumsuzluklara, kötülöklere dayandırılmışsa, zamanla müspet Abdülhamit imajının da benzer bir süreçten geçtiği söylenebilir. Bir tarafta şeytanlaştırma, diğer tarafta aşırı yüceltme yönünde yaklaşımlar ortaya çıkmıştır (Doğan 2019: 6).

Bir taraf için veli mesabesinde bir "Ulu Hakan" diğer taraf için ise istibdadın zatında müşahhas hale geldiği "Kızıl Sultan" dir. Sultan II. Abdülhamit'in şahsına yönelen bu tasvirlerin keyfiyeti de, onun şahsında temerküz eden ve bugün hala devam eden yoğun tartışmanın sebeplerine delalet eder bir mahiyettedir (Yalçın 2019: XVII).

Bu sözler herhalde şunu ifade ediyor: II. Abdülhamit'in övülmesinin de yerilmesinin de haklı sebepleri var. Yani "Ulu Hakan" ya da "Kızıl Sultan" denilmesinin ikisi de doğrudur. Ayrıca bu konuda yazarların iki grup olduğu söyleniyor: II. Abdülhamit'i yerenler ve övenler. Yergi sebeplerini yukarıda gördük. Akif de hep o sebepleri söylemiş. Bir de övenlerin ileri sürdüğü sebepleri görelim.

Necip Fazıl Kısakürek, *Ulu Hakan Abdülhamit* (1965) adlı eserini yayınladıktan sonra, bu kitapta Abdülhamit, bir kahraman, bir veli, hayali bir alperen olarak tasvir edildiği için, bu doğrultuda övgüler ve övenler çoğalmış; Türk siyaset tarihinde Abdülhamitçilik akımı doğmuştur.

Sultan Abdülhamit'i ilk övenlerden birisi Süleyman Nazif'tir. "Vefatından bir yıl sonra, 1919 yılının ocak ayında Utarid mecmuasında Sultan'a isnad edilen bir hatırat neşredilmeye başlanmıştır. Söz konusu hatıratı, sonradan İttihatçılara muarız olan, Süleyman Nazif'in kaleme aldığı anlaşılmaktadır; tefrikanın İbnülemin'in ihtarından sonra yarıda kesilmesinden de bu çıkarılabilir. Fakat buna rağmen döneminde bu tefrikayı ciddiye alanlar çıkmıştır. Sonraki yıllarda bu ciddiye alışın daha ileri safhalara vardığı görülmektedir (Doğan 2019:8). Bu hatırat, Süleyman Nazif tarafından uydurulduğu kesinleşmiş olmasına rağmen, yurt içinde ve dışında defalarca yayımlanmıştır.

Sultan Abdülhamit'i övenlerden birinin de Rıza Tevfik olduğu söylenmektedir. Onu öven bir şiiri, 1947 de, Necip Fazıl'ın Büyük Doğu dergisinde yayınlanmıştır. "Hareket ordusunun önünde İstanbul'a gelip şehrin sokaklarında nutuk atan Rıza Tevfik bilahare Edirne meb'usu seçilmiştir. İkinci defa meb'us seçilmesi İttihat Terakki tarafından şiddet kullanılarak önlenince Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na geçmiş, Millî Mücadele'ye karşı olmuş ve Sevr anlaşmasını imzalayan heyette yer almış, bu sebeple Cumhuriyet'ten sonra Yüzellilikler arasında sürgün edilmiştir." (Doğan 2019:7)

Necip Fazıl'dan önce Abdülhamit'i övenlerden birisi de Nihal Atsız'dır. Kendisinin çıkardığı Ocak Dergisi'nin 11. sayısında yayımlanan, "Abdülhamit Han (Göksultan)" başlıklı yazısında, "dağılmak üzere olan, içi dışı düşman

dolu bir imparatorluğu 33 yıl sırf zekâ ve hamiyeti ile ayakta tutan bu büyük padişah” diyerek; Ermeni olayları ve Yahudilerin Filistin’e yerleşme istemeleri karşısında takındığı tutumu söyleyerek övmüştür.

Bunlardan sonra da Sultan II. Abdülhamit’i övenler, onun Osmanlı’nın en sıkıntılı zamanlarında padişah olmasına rağmen uzun süre tatta kalışını övgü sebebi olarak gösterirler. Oysa 1800’den itibaren Osmanlı’da sıkıntı ve zorluklar başlamıştır. En sıkıntılı dönem II. Mahmut zamanıdır. Kırım Harbi, Rusların Edirne’ye kadar gelmeleri, Mehmet Ali Paşa İsyanı, savaşlar ve yenilmeler, Yeniçeri Ocağı’nın ve Mehteran Bölüğü’nün kaldırılması, yeniliklere karşı olan tarikat, ulema ve ayan baskıları, isyanları vs. bütün bu zorluklara karşın II. Mahmut da 31 yıl tahtta kalmıştır. Buna rağmen (doğruysa) ona “gâvur padişah” denilmesinin acaba sebebi nedir? Bence, eğer yenilik karşıtlarının sonradan bir uydurması değilse, modernleşmeye çok önem vermesi ve bazı tarikatlarla mücadele etmesidir.

II. Abdülhamit, içtimaî meşrûiyet krizinin ağır bastığı Devr-i Mucîdî ile idarî meşrûiyet krizinin ağır bastığı Devr-i Azizî’den oluşan Tanzimat’tan yenilikten (olumlu değişiklikten) çok haksızlık (meşrûiyet krizi) mirasını devralmıştı. Devir, tarih, şahıs ve halk tabiri itibarıyla Tanzimat’tan İstibdad’a meşrûiyet krizi ve telafisi sürecini şöyle şematik olarak ifade edebiliriz:

Devr-i Mahmud 1829 İkinci Mahmud “Gâvur Padişah”

Devr-i Mecîdî 1839 Reşid Paşa “Gâvur Paşa”

Devr-i Mecîdî 1856 Âlî Paşa “Gâvur Paşa”

Devr-i Hamîdî 1876 İkinci “Veli Padişah” (Gencer 2019:33)

“Abdülhamit’in en başarılı yönü dış politikasıdır... Büyük devletleri mümkün olduğu kadar birbirlerinden ayırabilmek için çeşitli diplomatik faaliyetlere girişti. Osmanlı Devleti’nin varlığı için en tehlikeli gördüğü İngiltere’ye karşı Rusya ile dostluk kurmaya yöneldi. Mısır’da İngiltere’nin karşısına, aynı bölge ile ilgilenen Fransa’yı çıkardı. Bu güçlerin desteğiyle ve ince hesaplarla bir denge politikası takip ederek İngiltere’nin etkisini kırmaya çalıştı. Büyük güçleri her fırsatta birbirlerine düşürmeyi dış politikasının adeta temel unsuru haline getiren padişah, Kuzey Afrika’da da Fransa ile İtalya’yı karşı karşıya getirdi” (Küçük 1998: 219-220).

Bu ifadeler, Sultan’ı övmek için zorlanarak söylenilmiş, hiçbir belgeye ve gerçeğe dayanmayan sözler gibi görünüyor. Yavuz Sultan Selim’den beri hiçbir Osmanlı Sultanı Rusya ile dostluk kurmamıştır. Hele Kırım Harbi’nden sonra gelen padişahlar (bilhassa Abdülaziz) Rus tehlikesine karşı, Osmanlı savunmasını güçlendirmeye gayret etmişlerdir. Sadece II. Mahmut, Mehmet Ali Paşa’nın isyanından sonra, Osmanlı ordusu Mısır ordusuyla üç-dört defa savaşmış ve yenildiğinde ve Mısır ordusu Kütahya’ya kadar ilerlediğinde, Rusya’nın desteğini kabul etmek zorunda kalmıştır; dostluğunu değil. Bu politika içinde büyüyen, 93 Harbi hezimetini yaşayan Abdülhamit’e bu iddia iftira sayılır. Sultan Abdülhamit’in İngilizlere güvenmediği, Rus tehlikesine karşı başka bir destek aradığı doğrudur; o sıralarda, doğuda Rusya ile savaşan Japonya’ya yanaşmak istemesi de bundandır. Ancak daha sonra Almanya’yı seçmiştir. “Büyük güçleri her fırsatta birbirlerine düşürmeyi” düşünmüş olabilir ama olaylar, onların Osmanlı’yı paylaşmada (Rusya ile bile) hep anlaşıklarını gösteriyor.

Aslında İngiltere, Rusya’nın Avrupa’da ve Asya’da, güneye inip açık denizlere ulaşmasını önlemek için, ayrıca kendi sömürgecilik politikası gereği olarak, Osmanlı’nın yıkılmasını hiç istememiştir. Osmanlı Devleti’nin varlığı

İngiltere için eskisi kadar olmasa da önemlidir. Bu durumu Şubat 1880'de İngiliz Dışişleri Bakanı Salisbury, İstanbul'daki elçisine "Demiryolumuz Kandahar'a ulaşınca kadar Osmanlı'nın yıkılışını ertelemek bizim için kârlı olur; bunu Rusya'da ihtilal çıkıncaya kadar ertelemek ise büyük başarı olacaktır" mesajından da anlıyoruz (Ürkmez 2006: 39). Bu sözden anlaşılın, İngiltere'nin Osmanlı'ya verdiği önem, padişahın halifeliliğiyle ilgilidir. Nitekim İngiltere, sömürgesi olan ve işgal etmeye çalıştığı, kıta Hindistan'ı, Pakistan, Afganistan, Bangladeş Müslümanlarının isyanlarını önlemek için Halifeden, yani II. Abdülhamit'ten sükûnet fetvası almış, oraların dini ve siyasi liderlerine ulaştırmış ve yayınlamıştır (Ünal 1974: 347). O bölge Müslümanlarında, Kanuni'den sonra, Osmanlı'ya ve Osmanlı hilafetine karşı bir saygı oluşmuştur. Araplar ve Şiiler Osmanlı hilafetini benimsememiş ve kabullenmemişlerdir. 17. yy.dan sonra birbirini destekleyen, Vahabiler ve Suudiler Osmanlı'yı kâfir ilan etmiş ve savaşmışlardır.

II. Abdülhamit'in bir denge politikası güttüğünü söylüyorlar. 33 yıllık idaresi devrinde II. Abdülhamit'in iç ve dış siyasette uyguladığı en belirgin yöntemi, kuvvetler arası dengeyi temin ederek, Sarayı, Babiâli'yi hepsinden de öte kendi otoritesini dengeler üstünde güç olarak tutma şeklinde özetlenebilir. 33 yıl iktidarda kalması bu denge siyasetinin bir sonucudur diyebiliriz (Ürkmez 2006: 53). Dış siyaseti bilmem; zaten 93 yenilgisinden sonra kim nereyi istemişse almış. Sultan Abdülhamit, harbe girmekten hep korkmuş; orduyu güçlendirmek için bir çabası olmamış/olamamış. İç siyasette ise, istibdat yönetiminden Rumlar, gayr-ı Müslim tebaa etkilenmiş mi? muhafazakârlar, tarikatlar hiç baskı altında kalmış mı? Yoksa cezalandırılanlar sadece yenilikçilerle gençler mi?

Bu denge siyasetini Bayram Kodaman Bey daha bir gerçekçi ifadeyle söylemiş: "Osmanlı devlet adamları iç politikada hem muhafazakâr hem yenilikçiler; dışta da büyük devletler arasındaki rekabetlerden yararlanarak dengeli-tavizci-teslimiyetçi bir yöntem benimseyerek ayakta kalmaya çalışmıştır "(Kodaman 2007: 17). Yalnız bu görüş de sadece II. Abdülhamit için söylenilmiş değildir. III. Selim'den sonra, bilhassa Tanzimat'tan sonra yürütmek zorunda kalınan bir siyasettir.

II. Abdülhamit'i İslamcılık, Panislamizm siyaseti güttüğü için övenler de var: II. Abdülhamit'in yönetimi altında yaşayan aydınların çoğu gibi, Mehmet Akif'in de Abdülhamit'e karşı olduğunu görüyoruz. İslamcı bir şairin, İslamcılık düşüncesini benimseyen, iç ve dış siyasetinde geliştirip teşkilatlandıran Abdülhamit'e karşı olması bir çelişki gibi görülebilir (Karaer 2011: 138).

Oysa Mehmet Akif, II. Abdülhamit'i İslamcı olarak kabul etmiyor; hatta halife olarak da görmüyor. İslamcı olduğunu düşünseydi, halife olduğunu kabul etseydi, onun hakkında "cellâd, şakî, zıll-ı mevhum, Sen ey kâbûs-ı hûnî, Ne mel'ünsün ki rahmetler okuttun rûh-i İblîse! Adam mı, cin misin? Gölgesinden bile korkup bağırın bir ödle, Saltanat nâmına; din nâmına bin maskaralık... Başta bir kukla, Yıldız'daki baykuş, hey kukla kıyafetli adam, hey serserem" gibi sözler kullanır mıydı? Halkın, ne olursa olsun, padişaha saygı duyduğunu söylüyor; öyle görünüyor ki kendisi saygı da duymamış. Zaten Akif'in saygı duyduğu, büyük ölçüde tesirinde kaldığı, sözlerine ve fikirlerine Safahatta yer verdiği Abdürreşit İbrahim de II. Abdülhamit'in İslamcı olmadığını söylüyor (Uzun 2017: 295-297).

Sadece Akif değil, o devrin birçok yazar, şair, düşünür aydınları (ki o devirde bütün Osmanlı aydınları, İttihat ve Terakki mensupları da dahil) İttihad-ı İslam düşüncesini savunurlar. Bu düşünceden ilk defa bahseden Cemaleddin Efganî, Namık Kemal, Abdürreşit İbrahim, Elmalılı Ahmet Hamdi, M. Şemseddin Günaltay, Said

Nursî, Sait Halim Paşa, Ziya Gökalp, Mizancı Murat, Rıza Tevfik, Manastırlı İsmail Hakkı, Hoca Kadri Efendi vs. birçok İslamcı aydın II. Abdülhamit'e karşıdır. Onun İslamcı olmadığı görüşündedirler (Arabacı 2019: 226-236).

II. Abdülhamit, "panislâmist" idealler peşinde olmaktan ziyade İslamiyet'i kullanarak elde kalan Osmanlı topraklarını ve çoğunluğu Müslüman olan ve aralarında ayrılma eğilimlerinin uzun süreden beri su yüzüne çıktığı Arnavutlar, Kürtler ve Araplar gibi unsurları bir arada tutmayı hedeflemiştir (Alkan 2019: 328)

Sultan II. Abdülhamit'in modernleşmeye çok önem verdiğini söyleyenler de var:

Cumhuriyet, Abdülhamit'in modernleşme altyapısı üzerinde yürümektedir. Maarif, ulaştırma, haberleşme, sağlık... Abdülhamit'in bıraktığı noktadan çok da ileriye götürülemedi (Doğan, 2019:4). Abartıdan başka amaçlar da taşıyan bu söz doğru değildir. Devrin tanıklarından, hem de Abdülhamit'in en yakınında olan Saray Başkatibi Tahsin Paşa, Sultan Abdülhamit'in "idare-i maslahat politikası" olarak da tanımladığı bu hususiyetini şu kelimelerle ifade eder: "Sultan Hamid'in siyasetinde 'sızıltı çıkarmamak' ve 'çıban başı koparmamak' tedbirleri hakim idi. İleriye doğru hamlelerden ve statükoya halel getirecek yeniliklerden hilkaten müctenib (sakınan, çekinen) olan Sultan Hamid herhangi bir meselenin gaile şeklini almadan halline taraftar idi." (Çetinsaya 2019:17). Denge politikası dedikleri bu olmalı.

Zaten, III. Selim zamanında başlayan, II. Mahmut devrinde ve hele Tanzimat ile hız kazanmış olan yenileşme hareketlerini devam ettirmemek mümkün olamazdı.

Sultan II. Abdülhamit, eğitime ve iktisadi kalkınmaya önem verdiği, saltanatı süresince çok okul ve fabrika açtığı, tren yolları yaptırdığı için de övülmektedir. Osmanlı'da III. Selim'den başlayan modernleşme çabası vardır. Bütün padişahlar ve aydın yöneticiler Osmanlının kurtuluşunu modernleşmede görmüşlerdir. Tabii ki Abdülhamit de modern eğitime ve yenileşmeye önem vermiştir. Yalnız Abdülhamit, bu yönden övülürken abartılı rakamlar, çelişkili ifadeler kullanıldığı için pek inandırıcı gelmemektedir. Örneğin, saltanatı müddetince açtığı okul sayısı kimilerine göre 10.000 bazılarına göre 30.000 kadardır. Ayrıca bu övgülerde ya hiç kaynak belirtilmemiş ya da Süleyman Nazif'in uydurma hatıratı yahut Necip Fazıl'ın hayali biyografisi ya da bunlardan mülhem olan başka yazıları kaynak gösterilmiştir. Necip Fazıl'ın *Büyük Doğu*'da yazdığı bir yazıyı kaynak gösteren şu bilgiler, söylenen süreler başta 33 sonra 25 yıl, harcanan para kendi kesesinden yetmiş iki milyon yedi yüz seksen bin altın lira, hiç inandırıcı değildir.

33 senelik saltanatı esnasında, 72.780.000 altın lira sarf ederek Haydarpaşa Garı, Haydarpaşa Lisesi, Haydarpaşa Hastanesi, Baytar Mektebi, Yıldız Sarayı üstündeki kışlalar, Çapa mektepleri, Guraba Hastanesinin ilaveleri, etfal hastanesi, çeşmeler, Şaban Ağa Tekkesi civarındaki mektep ve binalar, Beykoz Cam Fabrikası, sanayi mektebi, yüksek ticaret mektebi, kibrit fabrikası, Hereke'de kumaş ve halı fabrikası, Defterdar Fabrikası, Yıldız Çini Fabrikası, İzmir, Konya, Bursa, Sinop'ta sanayi mektepleri, tıbbiye ve mülkiye mektepleri vs. olmak üzere, tam 1552 milli tesis yapmış, mektep ve fabrika gibi memleketin en mühim ihtiyaçlarını inşa etmiştir. Hem de bu parayı kendisine verilen masraftan tasarruf etmiştir. Bütün bu tesisleri de saltanatının 25. senesinde yapmıştır. Geri kalan 8 senesinde yapılan tesisler bu hesaba dahil değildir (Ünal 1974: 352-353).

İnandırıcı olmamalarına başka bir neden de, daha önce yapılmış fabrika, okul ve yeniliklerin II. Abdülhamit zamanında yapılmış gibi gösterilmesidir.

Tren yolları meselesine Akif de değindiği için onu başka bir yazımızda anlatacağız. Şimdilik şu kadarını söyleyelim: Hicaz Demiryolu hariç diğer hepsi Duyun-ı Umumiye alacaklılarının, yabancı şirketlerin sömürü amacıyla yaptırdıkları yollardır. Tanzimat'tan sonra kurulan fabrikaların da büyük çoğunluğu, yabancıların ve gayrimüslim tebaanın kurduğu küçük çaplı özel fabrikalardır.

II. Abdülhamit döneminde daha çok iptidailer (ilkokul) açılmıştır; eskiden açılmış olan sıbyan okulları da iptidailere çevrilmiştir; yabancıların ve azınlıkların, cemaatlerin açtıkları okullar da çoğalmıştır. Osmanlı topraklarında hem okul, hem okuyan öğrenci sayısı artmıştır. Bunları söyleyerek övenler, Abdülhamit'in eğitime verdiği önemin sebebini de şöyle açıklıyorlar:

II. Abdülhamit, eğitimi, mutlak monarşinin kendisini yeniden üretmesini sağlayacak bir kurum olarak kullanmaya çalışmıştır. Onun döneminde yürürlüğe giren dinselleşmeden umulan başlıca amaç, bir siyasal otorite olarak padişaha (kendisine) bağlı ve sadık bir kuşak "ubudiyet gösteren bendegân/élite" yetiştirmektir (Alkan 2019: 320).

II. Abdülhamit döneminde sabah ve akşamları "padişaha dua" edilmesi, "Padişahım çok yaşa!" biçiminde bağırılması gibi törenler bunun örneğidir. Bu ritüeller de II. Abdülhamit döneminde kurumlaşmış, II. Meşrutiyet döneminde tema ve içerik değiştirerek ve artarak devam etmiştir (Alkan 2019: 335).

Bu çelişkinin sebebi, hani yukarıda "II. Abdülhamit'in övülmesinin de yerilmesinin de haklı sebepleri var." demişlerdi ya; bu bilgiden ileri geliyor olmalı.

Övgü içerisine yergi gizleyenler de var:

Kuvvetli bir tahsili olmamakla beraber, zeki idi. Bilhassa düşünce ve hissiyatını gizlemekte pek mahir idi. Kendisi kapalı bir kutuya benzer, fakat karşısındakini en zayıf yerinden yakalayarak kızdırırdı (Ünal,1974:326). Bu sözde şu anlamlar vardır: Yarı cahil, zeki ve sinsî idi.

Sultan II. Abdülhamit saraydan çıkmayan bir padişah olarak toplumsal hafızada iz bırakmış olsa da, iktidarı döneminde toplumun gündelik hayatına "görünmeden görünür" olarak sürekli nüfuz etmiş ve her yerde varlığını hissettirmiştir. Her yıl düzenli olarak yapılan cülûs ve doğum yıldönümü kutlamalarında halkın içinde yer almamış olmasına rağmen, onun varlığı imparatorluğun en uzak vilayetlerinde dahi hissedilmiştir (Demirel 2019: 95).

II. Abdülhamit'i övenler bir kısmı da yukarıda sayılan yergi konularını reddediyorlar. Onu döneminde hiç zulmedilmediğini; iki kişi hariç (Mithat Paşa, Namık Kemal) hiç kimsenin sürgün edilmediğini; o dönemde sadece sekiz kişiye ölüm cezası verildiğini, onların da dördünün adı suçlardan olduğunu söylüyorlar. Mehmet Akif yalan söyler mi? Sanmam. Şairdir, abartılı söylemiş olabilir mi? Olabilir.

KAYNAKÇA

- Acar, Hasan (2020). "Türk Siyasal Hayatında 31 Mart Olayı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rolü". *Journal of Awareness*. 5 (3): 361-374.
- Alkan, Mehmet Ö. (2019). "II. Abdülhamid Döneminde Eğitim ve İdeoloji". *II. Abdülhamid Dönemi (Siyaset-İktisat-Dış Politika-Kültür-Eğitim)*. İstanbul: İZÜ Yay.
- Alkan, Necmettin (2019). "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Kültür, Sanat ve Spor Alanlarında Yapılan Modernleşme Faaliyetleri". *Sultan II. Abdülhamid Dönemi (Siyaset -İktisat-Dış Politika- Kültür- Eğitim)*. İstanbul: İZÜ Yay.
- Arabacı, Caner (2019). "II. Abdülhamid'e İslâmcı Muhalefet". *Sultan II. Abdülhamid Dönemi (Siyaset-İktisat-Dış Politika-Kültür-Eğitim)*. İstanbul: İZÜ Yay.
- Aydın, Mahir (1994). "Doksanüç Harbi". *İslam Ansiklopedisi*. C. 9.. İstanbul: TDV Yay. 498-499.
- Aysal, Necdet (2006). "Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı". *AÜ. Türk İnk. Tar. Ens. Atatürk Yolu Dergisi*. 37-38: 15-53.
- Beydilli, Kemal (1994). "Mahmut II". *İslam Ansiklopedisi*. C. 27. Ankara: TDV Yay. 354
- Borak, Sadi (1992). "31 Mart Vakasının Çıkış Nedenleri Üzerine Çeşitli Yorumlar ve Atatürk ve Hareket Ordusu Üzerine Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Bir Makalesi". *AAM Dergisi*. 8: 357-372.
- Bulut, Mehmet (2019). "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Eğitim ve Ekonomi'ye Yeniden Bir Bakış". *Sultan II. Abdülhamid Dönemi (Siyaset-İktisat-Dış Politika-Kültür-Eğitim)*. İstanbul: İZÜ Yay.
- Çakaloğlu, Cengiz (1978). *Yemen İsyanı Ve Trabzon Redif Taburu (1905-1906); Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III*. 5. Kısım (1793-1908). Ankara.
- Çavdar, Necati (2001). "Siyasi Denge Unsuru Olarak 31 Mart Vakası'nda Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti". *History Studies*. 3 (1): 71-82.
- Çaycı, Muhammet Emin (2009). *Osmanlı Basınında 31 Mart Olayı*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Çetinsaya, Gökhan (2016). "II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi". *Osmanlı Araştırmaları*. XLVII: 353-409.
- (2019). "Abdülhamid Rejiminin Kilit Taşı: Merkezîyetçilik". *Sultan II. Abdülhamid Dönemi (Siyaset-İktisat-Dış Politika-Kültür-Eğitim)*. İstanbul: İZÜ Yay.
- Çetinsaya, Gökhan, Ş. Tufan Buzpınar (2005). "Midhat Paşa". *İslam Ansiklopedisi*. C. 30. Ankara: TDV Yay. 7-11.
- Demirel, Fatmagül (2019). "Sultan II. Abdülhamid'in Kamusal Alanda Görünürlüğü". *Sultan II. Abdülhamid Dönemi ((Siyaset-İktisat-Dış Politika-Kültür-Eğitim)*. İstanbul: İZÜ Yay.

- Doğan, D. Mehmet (2019). "Asırlık Menfi Bir İmajı Yıkamak, Yahut Abdülhamid, Tasavvurundaki Yüz Yıllık Dönüşüm". *Sultan II. Abdülhamid Dönemi ((Siyaset-İktisat-Dış Politika-Kültür-Eğitim)*. İstanbul: İZÜ Yay.
- Ersoy, M. Akif (2009). *Safahat*. Hzl. Hüseyin Su, Abdurrahim Karadeniz. Ankara: Hece Yay.
- Gencer, Bedri (2019). "Haşin Modernlikten Narin Meşrûiyete, İkinci Abdülhamid'in Meşrûiyet Siyaseti". *Sultan II. Abdülhamid Dönemi ((Siyaset-İktisat-Dış Politika-Kültür-Eğitim)*. İstanbul: İZÜ Yay.
- Güler, Zülfî (2019). "Safahat'tan Seçmeler Cihâd-İçtihâd". *Journal of Turkish Language and Literature Littera Turca*. 5 (3): 375-398.
- Güler, Zülfî (2020). "Safahat'tan Seçmeler Kader-Tevekkül". *Journal of Turkish Language and Literature Littera Turca*. 6 (2): 180-201.
- Emecen, Feridun (1988). "Ağnam Resmi". *İslam Ansiklopedisi*. C. 1. İstanbul: TDV Yay. 478-479.
- Hanioğlu, Şükrü (2004). "Meşrutiyet". *İslam Ansiklopedisi*. C. 29. Ankara: TDV Yay. 388-393.
- İlgürel, Mücteba (1993). "Celâlî İsyanları". *İslam Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul: TDV Yay. 252-257.
- Kara, Hidayet (2016). "Sultan II. Abdülhamid Devri Osmanlı Harp Okulunda Modernleşme; Modernist-Gelenekçi Subaylar Arasındaki Çekişme Üzerine Bir Değerlendirme". *Turkish Studies*. 11 (21): 551-564.
- Karaer, Nihat (2011). "Mehmet Akif ve Sultan II. Abdülhamit". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 26: 137-144.
- Kodaman, Bayram (2007). "Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış." *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 16: 1-24.
- (1979). "Hamidiye Hafif Süvari Alayları (II. Abdülhamit ve Doğu Anadolu Aşiretleri)". *Tarih Dergisi*. 32: 427-480.
- Eraslan, Cezmi (1997). "Hamidiye Alayları". *İslam Ansiklopedisi*. C. 15. İstanbul: TDV Yay. 462-464.
- Kuntay, Mithat Cemal (2020). *Mehmet Akif Ersoy, Hayatı-Seciyesi-Sanatı*. İstanbul: Alfa Yay.
- Küçük, Cevdet (1988). "Abdülhamit II". *İslam Ansiklopedisi*. C. 1. İstanbul: TDV Yay. 216-224.
- (1993). "Çırağan Vak'ası". *İslam Ansiklopedisi*. C. 8. İstanbul: TDV Yay. 306-309.
- (1988). "Abdulaziz". *İslam Ansiklopedisi*. C. 1. İstanbul: TDV Yay. 179-185.
- Kurnaz, Cemal vd. (2001). *Mehmed Âkif Ersoy Safahat*. İstanbul: MEB Yay.
- Özcan, Azmi (2007). "Otuzbir Mart Vak'ası". *İslam Ansiklopedisi*. C. 34. İstanbul: TDV Yay. 9-11
- (2019). "Sultan II. Abdülhamid'in Dış Siyaseti ve Uygulamaları". *Sultan II. Abdülhamid Dönemi ((Siyaset-İktisat-Dış Politika-Kültür-Eğitim)*. İstanbul: İZÜ Yay.

- Polat, Ü. Gülsüm (2017). "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yemen İle İlişkiler (1911-1938)". *AAM Dergisi*. 33: 113-154.
- Saydam, Abdullah (2019). "Osmanlı Harbiyesinde Siyasi Muhalefet (II. Abdülhamid Dönemi)". *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*. 9 (1): 1-35.
- Şahin, O. Erdal (2019). "Necip Fazıl Kısakürek'in Düşünce Eksenî ve Siyasi Aksiyonu". *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 17 (4): 1-16.
- Turhan, Süleyman, Abuzer Akbıyık (2010). *Yemen Türküleri*. Ankara: Kültür Ajans Yay.
- Uffîn, Muhammed Alî Muhammed (2019). "Sultan II. Abdülhamid ve İslâmî Görüşleri 1876-1909 Tarihi/Belgesel İnceleme". *Sultan II. Abdülhamid Dönemi ((Siyaset-İktisat-Dış Politika-Kültür-Eğitim)*. İstanbul: İZÜ Yay.
- Uzun, Mustafa (2017). "Abdürreşid İbrahim". *İslam Ansiklopedisi*. C. 1. İstanbul: TDV Yay. 295-297
- Ünal, Tahsin (1974). *Türk Siyasi Tarihi (1700-1958)*. İstanbul: Kutluğ Yay.
- Ürkmez, Naim (2006). *II. Abdülhamid'in Modernleşme Anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi. Erz.
- Yalçın, Ali (2019). *Önsöz. Sultan II. Abdülhamid Dönemi ((Siyaset-İktisat-Dış Politika-Kültür-Eğitim)*. İstanbul: İZÜ Yay.